

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: Φιλοσοφία Δικαίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ:

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του Παναγιώτη Μιχαήλ Μπλέτσα

A.M.: 7340011517014

«Η ενικότητα στη σκέψη του Jacques Derrida και του Hans-George Gadamer»

Επιβλέποντες:

Βασίλειος Βουτσάκης, Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Νικόλαος Παπασπύρου

Αθήνα, 2018

Copyright © [Παναγιώτης Μπλέτσας 2018]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	σελ 4
Εισαγωγή	σελ 5
Η έννοια και η σημασία της παράδοσης στον Gadamer	σελ 7
Ο ερμηνευτικός ορίζοντας	σελ 10
Υπερβασιακός αναστοχασμός (reflexion) και σχετικισμός	σελ 12
Το προς κατανόηση ζήτημα, η ετερότητα και η υπό κρίση περίπτωση	σελ 14
Η κατανόηση ως εφαρμογή	σελ 17
Η διάκριση της μεθόδου από την κατανόηση	σελ 20
Ζητήματα κανονιστικότητας στον Gadamer	σελ 22
Η Κατανόηση ως συγκεκριμενοποίηση	σελ 27
Οι επιφυλάξεις του Derrida ως αποδομητικές απορίες	σελ 30
Η αποδόμηση και ο ρόλος της παράδοσης	σελ 34
Το παράδοξο της ερμηνευτικής θέσης	σελ 37
Το αθεμελίωτο της προσύλληψης της εντελούς συνοχής	σελ 39
Επιφυλάξεις για τον ρόλο το δικαίου κατά την εφαρμογή του	σελ 41
Η ενική περίπτωση	σελ 44
Το ζήτημα της απόφασης	σελ 47
Αντί επιλόγου	σελ 53
Βιβλιογραφία	σελ 56

Σκίτσο : Σωτήρης Μπέλλος

Πρόλογος

Στο παρόν πόνημα εξετάζεται ο ρητός αλλά και υπόρητος, με στενή αλλά ευρύτερη έννοια, διάλογος μεταξύ της ερμηνευτικής φιλοσοφίας του Γερμανού φιλοσόφου Hans Georg Gadamer και του ρεύματος της αποδόμησης (deconstruction) του Γαλλοαλγερινού φιλοσόφου Jacques Derrida. Το πλαίσιο, εντός του οποίου θα εξεταστεί ο εν λόγω διάλογος, είναι αυτό της εφαρμογής του δικαίου και συγκεκριμένα ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνεται μια απόφαση ή μια κρίση. Επομένως, de facto τίθενται δύο περιορισμοί.

Κατά πρώτον, η πολύπλευρη και ογκώδης σκέψη των δύο στοχαστών δεν πρόκειται να παρατεθεί εν συνόλω για τον καθένα ξεχωριστά, αλλά θα εκτεθεί υπό το φως του μεταξύ τους διαλόγου. Συνεπώς, οι λοιπές πλευρές και εκφάνσεις της δαιδαλώδους σκέψης των ως άνω, καθώς και των θεωρητικών ρευμάτων που οι ίδιοι ανασχηματίζουν ή εισάγουν θα εξετασθούν λοξώς, παράλληλα δηλαδή, στο βαθμό που συνδέονται με τον συγκεκριμένο διάλογο.

Κατά δεύτερον, ένας περαιτέρω περιορισμός ή καλύτερα προοπτική της ανωτέρω συνομιλίας είναι η εφαρμογή του δικαίου. Συγκεκριμένα, ως εφαρμογή του δικαίου στο παρόν πόνημα νοείται ο τρόπος, με τον οποίο η κρίση του εκάστοτε εφαρμοστή του δικαίου οδηγείται, αν εν τέλει οδηγείται, με ασφάλεια σε μια εναρμόνιση του δικαίου ως σύνολο κανόνων στην ειδική και συγκεκριμένη, υπό κρίση, περίπτωση. Ως εκ τούτου, το δίκαιο αλλά και η ειδική περίπτωση, διατρέχει τη σκέψη των δύο φιλοσόφων πέρα από τις επί μέρους διατάξεις του και πέρα από την διάκριση εύκολων και δύσκολων περιπτώσεων εφαρμογής αντίστοιχα. Αυτό, λοιπόν, που πρωτίστως επιχειρούν οι εδώ εξεταζόμενοι στοχαστές αλλά και αυτό που επιχειρεί η παρουσίαση του εν λόγω διαλόγου είναι μια αναμέτρηση και επεξεργασία της κανονιστικότητας του δικαίου υπό το πρίσμα του ερωτήματος: *τι πρέπει να πράξω*. Ακόμα και αν θεωρηθεί ότι ο θεματικός διάλογος δεν βρίσκεται στον πυρήνα του πρακτικού ερωτήματος ή της πρακτικής φιλοσοφίας, σίγουρα, συνομιλεί μαζί της. Μένει να όμως να προσεγγισθούν οι όροι μιας τέτοιας συνομιλίας.

Εισαγωγή

Στο έργο του Gadamer εντοπίζονται επιρροές από ένα ευρύ φάσμα ρευμάτων σκέψης, με εντονότερες εκείνες του ρεύματος της ερμηνευτικής και της φαινομενολογίας. Ειδικότερα, προέβη σε έναν ανασχηματισμό της ερμηνευτικής απομακρύνοντας την από την παραδοσιακή της οπτική. Η τελευταία συνίστατο κυρίως στην χρήση της ως μεθόδου κατανόησης κειμένων, κυρίως θεολογικών αλλά και εν γένει κειμένων δυσνόητων και δυσπρόσιτων. Η συμβολή του Gadamer είναι η απομάκρυνση της ερμηνευτικής από την απλή τεχνική κατανόησης κειμένων και η τοποθέτησή της σε μια φιλοσοφική διάσταση.

Επιπλέον, και σε αυτή πάντα τη κατεύθυνση, ασκώντας κριτική σε προγενέστερους στοχαστές της ερμηνευτικής, οι οποίοι ο καθένας με τις δικές του διαφοροποιήσεις, που δεν είναι δυνατόν να εκτεθούν εναργώς στο παρόν πόνημα, επιχείρησε να διαχωρίσει την ερμηνευτική από την αντιμετώπισή της ως μεθόδου κατάκτησης αντικειμενικής γνώσης. Συγκεκριμένα, τόσο η προσέγγιση του Schleiermacher περί αναγκαίας πρόσβασης της σκέψης του συγγραφέα για την αληθή κατανόηση των κειμένων αλλά τόσο η προέκταση του μεταγενέστερου Dilthey στην ιστορική διάσταση πάλι ως προσέγγιση του ιστορικού συμβάντος με όρους αποκρυπτογράφησης¹ για την επίτευξη αντικειμενική γνώσης, όπως ο Gadamer του καταλογίζει, οδηγούν τον τελευταίο να χαράξει μια πορεία της ερμηνευτικής που να λαμβάνει υπόψη την ιστορικότητα.

Προς τούτο, συλλαμβάνει την Παράδοση ως το κοινό υπόβαθρο εντός του οποίου αρθρώνεται η παρούσα ερμηνευτική θέση του ερμηνευτή. Η ερμηνευτική έτσι, απεμπλέκεται από την σύλληψή της ως μεθόδου και αποκτά δια του κοινού τόπου της παραδόσεως έναν οικουμενικό χαρακτήρα. Αφορά, δηλαδή, κάθε κατανόηση. Ο εκάστοτε ερμηνευτής είναι ενταγμένος αναπόδραστα σε μια παράδοση και οιαδήποτε κατανόηση είναι σε πλήρη συνάρτηση με την παράδοση αυτή. Η δε κατανοητική διαδικασία αποκτά τη

---

¹ Σελ 72 «*Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης.*», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, εκδόσεις Ινδικτος, 1998

μορφή διαλόγου γύρω από το προς κατανόηση ζήτημα είτε πρόκειται για διαφορετικούς ερμηνευτές είτε για ένα (ο μονόλογος ως διάλογος).

Υπ' αυτό το πρίσμα ασκεί κριτική στις αντικειμενικές μεθόδους εφαρμογής του δικαίου. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η νομική εφαρμογή θα πρέπει να αποτελεί υπόδειγμα για όλες τις επιστήμες του ανθρώπου² καθώς σε αυτή εμφανίζεται η διαδικασία του κατανοείν με τους επί μέρους όρους που την συλλαμβάνει και θα εκτεθούν κατωτέρω. Η δεσμευτικότητα του δικαίου και η εφαρμογή του στην ειδική περίπτωση παρέχουν ένα θεωρητικό «εκτόπισμα», στον Gadamer για την θεωρητική εμβάθυνση στο κατανοείν.

Από την άλλη ο Derrida, κάνει μια αποδομητική ανάγνωση του έργου του Gadamer επιχειρώντας να ανατρέψει το θεωρητικό «θέλει ειπείν» του τελευταίου. Σε καμία περίπτωση δε θα ήταν συνεπές να θεωρήσουμε ότι αρθρώνει ένα άλλο αντίστοιχο θεωρητικό μοντέλο *stricto sensu*, που αξιώνει, με τη σειρά του, μια θεμελίωση είναι ορισμένο και έχει αρχή και τέλος. Η αποδόμηση ως διαδικασία παραμένει αθεματοποίητη και απροϋπόθετη ως μια διαρκής κίνηση διάρρηξης των ορισμένων πεδίων και δεν μπορεί να εντοπισθεί ξέχωρα από αυτά. Συγκεκριμένα, προσπαθεί να θέσει κάποια εμπόδια στην πορεία του γκανταμέριου συλλογισμού ωθώντας τον στις οριακές του εκφάνσεις. Προσπαθεί, δηλαδή, να εντοπίσει τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις της σκέψης του γύρω από την κατανόηση και να τις αμφισβητήσει. Η αμφισβήτηση με τη σειρά της λαμβάνει τα χαρακτηριστικά μιας απροϋπόθετης αμφισβήτησης που δεν περιστρέφεται ή δεν αποβλέπει στην αλήθεια: «είναι ένα κέλευσμα [injunction] προς το οποίο κάθε συγκρότηση ή κάθε θεμελίωση είναι αναντίστοιχη»³

---

² Κατά την προγενέστερη διάκριση που ακολούθησε και ο Dilthey μεταξύ φυσικών επιστημών και επιστημών του ανθρώπου πάνω στην οποία προσπάθησε να θεμελιώσει τη δυνατότητα αντικειμενικής γνώσης για τις δεύτερες.

³ Απόσπασμα του Derrida από το «*Jacques Derrida. Δικαιοσύνη, Δίκαιο-Συμβάν, Μεσσιανικότητα*», Βαγγέλης Μπιτσιώρης, στο «Η ηθική και πολιτική σκέψη του Ζακ Ντεριντά», εκδόσεις Πλέθρον, επιμέλεια Γεράσιμος Κακολύρης, 2015 όπου πρβλ. «*Μαρξ και Υιοί, Jacques Derrida*», μτφρ Κωστής Παπαγιώγης, Εκδόσεις Εκκρεμές, 2004

Θέτοντας, λοιπόν, επιμελώς σε έλεγχο τις έννοιες της παράδοσης, της κατανόησης, της αλήθειας, της εφαρμογής, της απόφασης επιχειρεί να αναδείξει τα κενά και τις ασυνέχειες τους. Στην πορεία, δηλαδή, μιας ιδιόμορφης προσπάθειας θεμελίωσης, που ακολουθεί ο Gadamer, υπερβαίνοντας την αντίστοιχη αντικειμενική και συμβασιοκρατική, ο Derrida εκφράζει επιφυλάξεις που αναβάλουν την θεμελιωτική αξίωση. Παράλληλα δε, κινείται προς την ανατροπή των ιεραρχικών αντιθέσεων που πιθανόν τροφοδοτούν ή στηρίζουν το έργο του Gadamer, έστω και έμμεσα, βάλλοντας κατά του αυστηρού «συνόρου» μεταξύ των δύο πόλων της εκάστοτε διχοτόμησης. Μέσα, λοιπόν, από αυτή την προοπτική διαγράφεται και η σκέψη του Derrida σχετικά με την εφαρμογή του δικαίου, το δίκαιο, την ειδική περίπτωση, την δικαιοσύνη.

Τα ερωτήματα, συνεπώς, ήδη εισαγωγικά κάνουν την εμφάνισή τους. Σε τι συνίσταται ή πως συλλαμβάνεται η Παράδοση; Ποια είναι η σχέση της με τη κατανόηση; Πως επιτυγχάνεται η κατανόηση; Ποια είναι η σχέση της με την εφαρμογή και συγκεκριμένα με την εφαρμογή του δικαίου; Ποια είναι η σημασία του προς κατανόηση ζητήματος και της ειδικής περίπτωσης; Είναι ενική κάθε απόφαση και κάθε κρίση;

Η έννοια και η σημασία της παράδοσης στον Gadamer

Η Παράδοση στο έργο του Gadamer, όπως προδιατυπώθηκε, κατέχει μια κεντρική αλλά και βασική θέση. Σύμφωνα με τον ίδιο, η παράδοση αποτελείται από το σύνολο των παραδεδομένων εκείνων στοιχείων που συνθέτουν την παρούσα κατάσταση της εκάστοτε συνείδησης⁴ ή αλλιώς την

---

⁴ Η χρήση της έννοιας της συνείδησης στο έργο του Gadamer δεν έχει συνδηλώσεις ψυχολογικού τύπου αλλά τη συλλαμβάνει ως τη δυνατότητα κατανόησης του εαυτού και του περιβάλλοντος, που με τη σειρά της αποτελεί την «θέση» του κάθε ερμηνευτή-κατανοούντος. Ανακλάται περισσότερο μια φαινομενολογικού τύπου καταγωγή του όρου με σαφείς επιρροές από τον ρητό και υπόρρητο διάλογο με το καρτεσιανό έργο. (πρβλ ενδεικτικά το σχετικό κεφάλαιο της "analysis of historically effected

«θέση» (standpoint) καθενός τη στιγμή που καλείται να κατανοήσει ή να ερμηνεύσει κάτι. Πρόκειται άλλως, για όλες εκείνες τις προκαταλήψεις ή προ-αντιλήψεις που φέρει κανείς ήδη όταν κατανοεί. Ο Gadamer ανιχνεύει μια διάκριση στην έντονη κριτική που ασκεί ο Διαφωτισμός (*Aufklärung*) στο σύνολο των προκαταλήψεων, από τη μία πλευρά της οποίας τίθενται οι προκαταλήψεις που βασίζονται σε βεβιασμένη και αυθαίρετη λήψη ενός λόγου (reason) ως δεδομένου και από την άλλη εκείνες οι προκαταλήψεις που εκπορεύονται από την άκριτη υποταγή σε μια αυθεντία⁵. Αμφότερες, όμως, συνθέτουν, σύμφωνα τον στοχαστή, την ερμηνευτική θέση του κατανοούντος με αποτέλεσμα να μην μπορούν να θεματοποιηθούν συνολικά αποτελώντας το αντικείμενο μιας *κριτικής*. Η αξίωση να γίνει κάτι τέτοιο, από τους στοχαστές του Διαφωτισμού, προϋποθέτει μια άλλη προκατάληψη : *την προκατάληψη κατά των προκαταλήψεων*. Υπό αυτή την έννοια η Παράδοση αποτελεί την κοινή εκείνη αφετηρία για τη διαδικασία της κατανόησης.

Ακολούθως, η παράδοση είναι αυτή μέσα από την οποία το κείμενο η εκάστοτε απόφαση αποκτά κάποιο νόημα. Όλες οι προ-κατανοήσεις, οι προϋπάρχουσες γνώμες και αντιλήψεις είναι αυτές που δίνουν τη δυνατότητα στο εκάστοτε προς κατανόηση ζήτημα να συνομιλήσει με τον ερμηνευτή. Είναι, άλλως ειπείν, ένα απαραίτητο προϋπάρχον status, μέσα από το οποίο και μόνο, είναι δυνατή μια πρωταρχική ερμηνευτική προσέγγιση του εκάστοτε κειμένου, γεγονός των λεγομένων του συνομιλητή ή ενός έργου τέχνης. Δεν είναι ένα κλειστό και συγκεκριμένο σύνολο αλλά ένα σύνολο ανοικτό και μεταβαλλόμενο που διαφέρει από πεδίο σε πεδίο και από ερμηνευτή σε ερμηνευτή, καθώς παρέχει μια ανοιχτή δυνατότητα για κάθε κατανόηση.

Επιπλέον, είναι άρρηκτα συνδεδεμένο, ως σύνολο, με την ιστορικότητα, όχι, όμως, με την ιστορική έννοια μιας εμπειρικής διαπίστωσης αλλά ως

---

consciousness” από το Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall, Bloomsbury, 2013

⁵ Η αυθεντία κατά τον Gadamer δεν είναι μια εξουσία που απλά κατ’ επιβολή εφαρμόζεται αλλά ένας λόγος που είναι νομιμοποιημένος ή αιτιολογημένος στην συνείδηση του κατανοούντος, ασχέτως αν η εν λόγω νομιμοποίηση είναι ορθή ή εσφαλμένη.

αντιπαραβαλλόμενο με έναν ιδεαλιστικό, αυτόνομο και ελεύθερο Λόγο. Επεξηγηματικά, η αδυνατότητα πλήρους απαγκίστρωσης από την ενεστωτική θέση προβάλλει σαν αναπόδραστη ιστορική συνθήκη που καθιστά την εμπειρία ή το γεγονός προσεγγίσιμα μόνο μέσα από αντίστοιχα άλλα του ενεστώτα χρόνου. Αυτή δε η αλληλουχία, προβάλλει ως το εννοιολογικό προϋποτιθέμενο πλαίσιο της παράδοσης ως η αδιαπέραστη κοινή συνθήκη κάθε κατανοούντος. Σε κάθε περίπτωση, αν αυτή η αλληλουχία αποτελεί ή συλλαμβάνεται ως οντολογικό υπόστρωμα της σκέψης του Gadamer είναι κάτι που παραμένει υπό εξέταση. Ωστόσο, η προσέγγισή της ως θεωρητική προϋπόθεση, υπερβατολογικού τύπου, επί του παρόντος πλαισίου μπορεί να θεωρηθεί αρκούτως γόνιμη.

Ειδικότερα, στο πεδίο του Δικαίου, όταν καλείται κανείς να ερμηνεύσει έναν κανόνα πριν από οτιδήποτε άλλο θα πρέπει να έχει επίγνωση ότι αυτό που καλείται να κατανοήσει δεν πρόκειται απλώς και μόνο για ένα κείμενο εκ του μηδενός εμφανισθέν, το οποίο θα πρέπει να προσεγγίσει, ούτως ειπείν, αμιγώς φιλολογικά. Αντιθέτως, σταχυολογούνται κάποιες προϋποθέσεις μέσα από τις οποίες αποκτά το κάθε κείμενο το ιδιαίτερο νόημα του που υπερβαίνουν την κλασική ή παραδοσιακή κειμενική του προσέγγιση. Έτσι, ο κανόνας δικαίου πρόκειται για ένα κείμενο με πρωτίστως κανονιστικό χαρακτήρα δεσμευτικό για όλους, που αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου δικαιοκού πεδίου, που χρήζει νομικής εφαρμογής πάνω σε μια συγκεκριμένη περίπτωση αποτελώντας θεμέλιο για την εξαγωγή μιας κρίσης που θα αποδίδει δικαιοσύνη. Αυτά τα χαρακτηριστικά διατρέχουν εκ των προτέρων το αντιληπτικό πεδίο του ερμηνευτή, πριν καν εξετάσει το επί μέρους περιεχόμενο του εκάστοτε κανόνα. Πρόκειται, με άλλα λόγια για μια προ-κατανόηση, που αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης παράδοσης, μέσα από την οποία ο κανόνας υπόκειται στα σχήματα κατανόησης του ερμηνευτή. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι αυτές οι προκατανοήσεις δεν είναι οι μόνες και αποκλειστικές καθώς μπορεί να συντρέχουν και άλλες επί μέρους τόσο στο πεδίο της νομικής όσο και σε άλλα πεδία καθώς, επίσης, ότι δεν είναι υπεράνω κριτικής απλώς και μόνο επειδή προϋποτίθενται. Όπως, εξάλλου, αναφέρει ο Gadamer, έργο της ερμηνευτικής είναι το κριτικό έργο διαχωρισμού των προκαταλήψεων σε αυτές που

τυφλώνουν και σε αυτές που φωτίζουν μέσα από την διαδικασία της κατανόησης⁶

Ο ερμηνευτικός ορίζοντας

Ταυτόχρονα, η αντίληψη του ερμηνευτή δεν υπάρχει αφ' εαυτής αλλά μπορεί και αντλεί τη δυνατότητα να κατανοεί πάλι μέσα από μια παράδοση. Ο καθένας, τη στιγμή που καλείται να κατανοήσει την οποιαδήποτε συνθήκη, φέρει προκαταλήψεις που άπτονται διαφόρων πεδίων, ήτοι της γλώσσας, της ιστορίας, του εννοιολογικού πεδίου που μετέχει αλλά και άλλες, που όλες μαζί συνθέτουν ένα σύνολο παραδεδομένων στοιχείων που είναι ενεργό τη στιγμή της κατανόησης. Οι προ-κατανοήσεις, λοιπόν, που συγχωνεύονται σε ένα ενεργό σύνολο κατά την διαδικασία της κατανόησης συνθέτουν και τον ερμηνευτικό ορίζοντα του κατανοούντος. Ο ορίζοντας αυτός αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση και ερμηνεία⁷.

Ο νομικός, λοιπόν, για την κατανόηση του τάδε ή του δείνα νόμου και την εφαρμογή αυτού στην υπό κρίση περίπτωση κατέχει ως απαραίτητη προϋπόθεση μια ερμηνευτική θέση, η οποία συνίσταται στο σύνολο των προ-κατανοήσεών του. Μεταξύ αυτών είναι τόσο νομική του ιδιότητα και το έργο της εξαγωγής νομικών κρίσεων και απονομής δικαιοσύνης όσο και άλλες που αφορούν ηθικές, πολιτικές, ιστορικές ή κοινωνικές καταστάσεις και ευρύτερα αντιλήψεις και γνώμες που κομίζει από την βιοτική του σφαίρα τόσο ρητές όσο και αδήλωτες.

---

⁶ 128 σελ «*Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης.*», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα. Το κριτικό αυτό έργο δεν είναι μια διαδικασία που προηγείται ως εξέταση των προ-κατανοήσεων αυτών καθ αυτών αλλά ένα κριτικό έργο που προκύπτει μέσα από την ίδια την εφαρμογή των εν λόγω προ-κατανοήσεων στις εκάστοτε περιστάσεις και στη καταλληλότητα που αυτές επιδεικνύουν στη διαδικασία της ορθής κατανόησης

⁷ 306 σελ. *Truth and Method*, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall, Bloomsbury, 2013

Σύμφωνα με τα προαναφερόμενα , η παράδοση αποκτά μια σχέση με την ιστορικότητα αλλά σε μια αρκετά θεωρητική προοπτική, καθώς πρόκειται για όλα εκείνα που καταλείπονται από την ιστορική συνέχεια . Είναι, τρόπον τινά, μια όψη της ιστορικότητας όχι όμως με την έννοια της ιστορικής γνώσης ή της ιστορίας ως γνωσιο-θεωρητικό πεδίο. Εξάλλου στο σημείο αυτό, ο Gadamer έχει έντονες ενστάσεις για την μεταφορά του επιστημονικού μοντέλου πρόσβασης στη αντικειμενική γνώση των φυσικών επιστημών στο πεδίο της ιστορίας και εν γένει των επιστημών του ανθρώπου. Η θέση του ιστορικού ή εν γένει του ερμηνευτή εντός της ιστορίας καθιστά αδύνατη τόσο την απόσπασση του από αυτή και την υιοθέτηση μιας ουδέτερης επιστημονικής οπτικής όσο και την θέση του ιστορικού ή διαικικού φαινομένου αλλά και παντός άλλου φαινομένου σε καθαρό αντικείμενο επιστημονικής μελέτης. Ο ερμηνευτής, δηλαδή, από κοινού με όλα όσα καταλείπονται από την παράδοση ανήκουν σε μια *αδιάσπαστη αλυσίδα*⁸, όπως αναφέρει συγκεκριμένα ο Gadamer, μέσω της οποίας μπορούν και συνομιλούν καθιστώντας δυνατή την οιαδήποτε κατανόηση. Ως εκ τούτου, το ιστορικό φαινόμενο αλλά και κάθε φαινόμενο ή ζήτημα παρουσιάζεται πάντα διαμεσολαβημένο στον ιστορικό λόγο αυτής της κοινής του συμμετοχής στο πεδίο της Ιστορίας.

Κατ' επέκταση αν θεωρήσει κανείς, σύμφωνα με τη σκέψη του Gadamer, ότι η επαγωγική μέθοδος προϋποθέτει τον αντικειμενισμό, θα πρέπει να την θεωρήσει και ακατάλληλη για την απόκτηση έγκυρης γνώσης όσον αφορά την παράδοση, όπως αυτή αναδεικνύεται όχι μόνο μέσα από το πεδίο της Ιστορίας αλλά και το πεδίο της Νομικής και εν γένει τις επιστήμες του ανθρώπου. Με άλλα λόγια , η θέση του ίδιου του ερμηνευτή εντός της παράδοσης δεν μπορεί να ανακληθεί με σκοπό την επιστημονική ουδετερότητα κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Επομένως, και η παράδοση, ως εκείνο το σύνολο των παραδοτών δια μέσω της ιστορικής συνέχειας, δεν μπορεί να καταστεί αυτό καθ' αυτό αντικείμενο έρευνας στη βάση των θετικών επιστημών.

---

⁸ 108 σελ «*το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης.*», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα. εκδόσεις Ινδικτος, 1998

Ο νομικός, συγκεκριμένα, έχει ένα σύνολο προ-κατανοήσεων τόσο νομικών όσο και ευρύτερα κανονιστικών ή ηθικοπολιτικών, οι οποίες, πριν και πέρα από κάθε τι άλλο ειδικότερο, αποτελούν την απαραίτητη προϋπόθεση για την νομική κατανόηση και εφαρμογή του Δικαίου. Χωρίς, λοιπόν, αυτές τις προκαταλήψεις, οι οποίες όπως προαναφέρθηκε δεν ανάγονται στη σκέψη του Gadamer απαραίτητα σε μια υπαρξιακή ή οντολογική προκείμενη, είναι αδύνατη η οιαδήποτε νομική κατανόηση και εφαρμογή. Ως εκ τούτου, η θέση των εν λόγω προλήψεων σε καθ' αυτό αντικείμενα επιστημονικής μελέτης είναι αδύνατη από τη στιγμή που αποτελούν a priori και υπερβατολογική συνθήκη του νομικού. Για να ειπωθεί και διαφορετικά, ο νομικός δεν μπορεί να βρεθεί σε μια στιγμή ερευνητικής ουδετερότητας κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών θέτοντας υπό εξέταση ως θετικά και αδιαμεσολάβητα δεδομένα τις συνδηλώσεις της νομικής παράδοσης. Κατ' επέκταση, η συνθήκη εντός της οποίας καθίσταται δυνατή κάθε ερμηνευτική προσέγγιση -είτε ιστορική είτε φιλολογική είτε νομική δεδομένων βέβαια των ιδιαιτεροτήτων κι σημαντικών διαφορών μεταξύ τους- συνιστά και *την ιστορικοδραστική συνείδηση*⁹ του ερμηνευτή. Κάθε ερμηνευτική προσπάθεια εκκινεί μέσα από τις απαραίτητες προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή οι οποίες είναι σε πλήρη συνάρτηση με την Παράδοση και εν γένει με την ερμηνευτική κατάσταση ή ορίζοντα του κατανοούντος την στιγμή που αυτός καλείται να ερμηνεύσει.

Υπερβασιακός αναστοχασμός (reflexion) και σχετικισμός

Η ως άνω αδυναμία απόδρασης από την Παράδοση έχει άμεσες συνέπειες όχι μόνο στη προσπάθεια θετικιστικής-επιστημονικής προσέγγισής της αλλά εν γένει στον αναλογισμό-αναστοχασμό (reflexion) πάνω σε αυτή. Συγκεκριμένα, η a priori τοποθέτηση του ερμηνευτή εντός της παράδοσης θέτει και το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα, εκ μέρους του, η αναστοχαστική κίνηση. Ο αναστοχασμός, δηλαδή, πάνω στις εκδηλώσεις της

---

⁹ όρος εντοπίζεται στο Wahrheit und Methode και αποδίδεται έτσι στα ελληνικά από τον Μιχ. Φ. Δημητρακόπουλο στο O. H.-G. Gadamer και το ερμηνευτικό φαινόμενο, Ιδιωτική έκδοση.

παράδοσης, στις προκαταλήψεις, στις προ-κατανοήσεις και σε όλα εκείνα που η παράδοση είτε ιστορική είτε νομική είτε θεολογική καταλείπει, δεν μπορεί να λάβει χώρα πέρα και έξω από αυτές αλλά αντιθέτως μόνο δια μέσω της ως άνω «αδιάσπαστης αλυσίδας» της. Συνακόλουθα, οι προ-κατανοήσεις αποτελούν και το απαραίτητο υπόβαθρο του ίδιου του αναστοχασμού ή αλλιώς την υπερβατολογική του προϋπόθεση. Συνεπώς, και ο αναστοχασμός του νομικού ερμηνευτή δεν μπορεί να υπερβεί το σύνολο των προκαταλήψεων (νομικών και ηθικοπολιτικών) που τον διέπουν και να τις θεματοποιήσει σε μια καθαρή και απόλυτη βάση. Όσο, λοιπόν, και αν επεκτείνεται ο αναλογισμός πάντα θα γίνεται υπό το φως εκείνων των απαραίτητων προϋποθέσεων του, που κατά τον Gadamer δεν είναι άλλες από τις προ-κατανοήσεις και γενικότερα την παράδοση. Η αναστοχαστική κίνηση του ερμηνευτή, βασισμένη στην συνείδηση της ερμηνευτικής του θέσης, αποκτά έτσι έναν πεπερασμένο χαρακτήρα τον οποίο ο Gadamer θέλει να υπερβεί αναγνωρίζοντας τα όρια του και θέτοντας στο επίκεντρο της σκέψης του την κυκλική δομή της κατανόησης ως το ανώτερο και ουσιαστικότερο είδος εμπειρίας που διαφέρει από τον φορμαλιστικό αναλογισμό¹⁰. Με άλλα λόγια, η περατότητα («Endlichkeit») του ερμηνευτή, ως η αδυναμία ολικής θεματοποίησης και αναστοχασμού πάνω στη Παράδοση, οδηγεί σε μια κυκλική δομή της κατανόησης που διαφέρει ριζικά από μια ελεύθερη αναστοχαστική κίνηση του Υποκειμένου πάνω στο εκάστοτε αντικείμενο του αναλογισμού.

Από την άλλη, η παράδοση δεν συλλαμβάνεται στη σκέψη του Gadamer ούτε συμβασιοκρατικά με την έννοια ενός πεδίου εντός του οποίου συγκροτείται το άτομο και κατασκευάζεται μέσα από κοινωνικές συμβάσεις αλλά ούτε και υποκειμενικά κατά τις σχετικιστικές συνδηλώσεις. Η ιστορικότητα σύμφωνα με τον Gadamer έχει μεν εμπειρική διάσταση αλλά απέχει από την σχετικιστική σύλληψή της που ρέπει σε μια περιγραφή κοινωνικών κατασκευών. Αυτό, εξ

---

¹⁰ 354 σελ. Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall. Ο Gadamer, επιχειρεί μια σύνδεση της ιστορικής διάστασης που θέτει Hegel στη φιλοσοφία του νου, ως μια συγχώνευση του ιστορικού όλου με το παρόν, με την φιλοσοφική διάσταση της ερμηνευτικής όπως την συλλαμβάνει ο ίδιος. Αυτό σύμφωνα με τον ίδιο διακρίνει την ερμηνευτική από τον φορμαλιστικό αναλογισμό που δεν λαμβάνει υπόψη του την ιστορικότητα.

άλλου θα σήμαινε μια εξωτερική οπτική των προκαταλήψεων ως συγκροτητικών στοιχείων, γεγονός που θα αναιρούσε την απριωρική τους υπόσταση. Αυτού του τύπου η κριτική από την πλευρά του σχετικισμού, που βάλει κατά της αναστοχαστικής κίνησης, καθώς την θεωρεί μια ψευδαίσθηση που λαμβάνει χώρα στο φόντο κοινωνικά κατασκευασμένων υποκειμενικοτήτων, επιβεβαιώνει την δεύτερη -ακόμα και με τα πεπερασμένα στοιχεία που της προσδίδει ο Gadamer-. Μια εξωτερική οπτική περιγραφικής εξέτασης των συγκροτητικών συμβάσεων αδυνατεί να δικαιολογήσει την εν λόγω διαφωνία. Κατ' επέκταση και η παράδοση, καθ' ότι συνδεδεμένη με την ιστορικότητα ως μια συνεχής αλυσίδα παραδοτών στοιχείων από την ιστορική συνέχεια, δεν συνιστά μια εμπειρική περιγραφή των στοιχείων που συγκροτούν απλώς τον ερμηνευτή και τα προς ερμηνεία αντικείμενα, αλλά μια *γνήσια εμπειρία* που αποτελεί το απαραίτητο υπόβαθρο οιασδήποτε άλλης. Εξάλλου, η οιονεί υπέρβαση της περατότητας, μέσα από την αληθή συνείδητοποίησή της για την επίτευξη της κατανόησης, διαφοροποιεί την γκανταμέρια σκέψη από το πεδίο του σχετικισμού.

Κατόπιν, λοιπόν, των ανωτέρω διαχωρισμών οριοθετείται η έννοια της παραδόσεως στη σκέψη του Gadamer. Η οριοθέτηση δε αυτή, λαμβάνει χώρα στη τομή της αντικειμενικής γνωστικά προσέγγισης και της απλής εμπειρικής διάστασης. Με άλλα λόγια, η παράδοση καθίσταται προϋπόθεση τόσο του γνωστικού ή γνωσιοθεωρητικού πεδίου όσο και της κατανόησης-ερμηνείας των επί μέρους εμπειριών. Το γεγονός αυτό, έχει μια σειρά από συνέπειες στο επίπεδο της νομικής ερμηνευτικής τρεις εκ των οποίων είναι : το αδύνατο μιας αυστηρής θετικιστικής προσέγγισης στην εφαρμογή του δικαίου, η αδυναμία μιας εμπειρικής θεμελίωσης της εφαρμογής του δικαίου και τρίτον και σημαντικότερο, κατά τον παρόν πόνημα, *μια διαμεσολαβημένη και ενική νομική εφαρμογή* σύμφωνα με την κυκλική δομή της γκανταμέριας κατανόησης.

Το προς κατανόηση ζήτημα, η ετερότητα και η υπό κρίση περίπτωση

Όπως εκτέθηκε ανωτέρω, ο ερμηνευτής κατά τη διαδικασία της κατανόησης-ερμηνείας δεν μπορεί να αναστοχαστεί πλήρως αντικειμενικά πάνω σε αυτό που κάθε φορά καλείται να κατανοήσει, είτε πρόκειται για κείμενο είτε για ένα συμβάν είτε για ένα διάλογο είτε για μια διαφωνία. Η προσπάθεια εκ μέρους του να θεματοποιήσει πλήρως, ως αντικείμενο, το προς κατανόηση πράγμα καθίσταται αδύνατη καθώς πάντα αυτή διαμεσολαβείται από την ερμηνευτική του θέση. Με τη σειρά του δε, αυτός ο ορίζοντας της κατανόησης-ερμηνείας αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την όλη διαδικασία και συνίσταται στο σύνολο των προκατανοήσεων που ο ερμηνευτής φέρει, οι οποίες δεν δύνανται να αρθούν. Η κατανόηση, λοιπόν, κατά τον Gadamer δεν πρόκειται για μια γνώση του αντικειμένου με όρους cogito αλλά για μια σύζευξη που λαμβάνει χώρα μεταξύ των προκαταληπτικών κρίσεων και του κατανοούμενου.

Ακολούθως, η αδυναμία ανύψωσης των προ-κατανοήσεων σε καθαρό αντικείμενο μαρτυρά ότι δεν υπάρχουν αποκομμένες και μόνες τους σε ένα καθαρά ιδεαλιστικό επίπεδο αλλά ενεργοποιούνται μέσα από αυτό που τίθεται προς κατανόηση. Το γεγονός αυτό, βρίσκεται σε άμεση σχέση και με την εκκίνηση της διαδικασίας της κατανόησης, καθώς αυτό που μένει να κατανοηθεί είναι και αυτό που ερεθίζει ή εγκαλεί τις προκαταλήψεις του ερμηνευτή. Αν δεν λάβει χώρα αυτή η πρόκληση ή ενεργοποίηση των προκαταλήψεων δεν υπάρχει εκκίνηση του ερμηνευτικού κύκλου. Εκ τούτου δε, προκύπτει ότι η Παράδοση εν γένει δεν αποτελεί ένα αυθύπαρκτο σύνολο, το οποίο υπάρχει αφ'εαυτού σας ιδέα ανεξάρτητα από την πραγματικότητα.

Με τη σειρά της, η πρόκληση προς κατανόηση λαμβάνει χώρα λόγω της ετερότητας του προς κατανόηση θέματος προς τις υπάρχουσες προκαταλήψεις του ερμηνευτή ή αλλιώς λόγω της ενικής του κατάστασης απέναντι σε αυτές. *«Αυτό για το οποίο απαιτείται πράγματι προσπάθεια κατανόησης, είναι αυτό που εκδηλώνεται εκ των προτέρων και αφ'εαυτού υπό την μορφή ετερότητας.»*¹¹. Οι «δικές μου» αντιλήψεις «ερεθίζονται» από την ετερότητα του «άλλου», δηλαδή, του προς κατανόηση θέματος. Υπάρχει με

---

¹¹ 129 σελ το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα

άλλα λόγια, μια διαλεκτική μεταξύ των προ-κατανοήσεων και της προς κατανόηση συγκριμένης και αρχικά ανοίκειας περίπτωσης , όπου η δεύτερη έρχεται να ανασχηματίσει, μετατρέψει, αποκαταστήσει κάποιες από τις προκαταλήψεις . Ο ερμηνευτής, λοιπόν, βρίσκεται στο κέντρο αυτών των αντίρροπων δυνάμεων ¹².Αυτός ο «ερεθισμός» των προκαταλήψεων του ερμηνευτή είναι μια «*νέα συνάντηση*»¹³ με την παράδοση.

Η ως άνω, ωστόσο, ενεργοποίηση των προλήψεων, όπως αυτή προκαλείται από την ετερογένεια του προς κατανόηση θέματος, σε σχέση με αυτές, δεν αποτελεί κατά τον Gadamer μια ανεξιχνίαστη ή μυστικιστική συνθήκη για την οποία κανείς δεν μπορεί να μιλήσει. Αντιθέτως, και σε αυτό το σημείο, ο στοχαστής προσπαθεί να ανιχνεύσει τις προϋποθέσεις που αυτή η ενεργοποίηση λαμβάνει χώρα. Οι προ-κατανοήσεις , δηλαδή, εμπεδώνονται , διαπιστώνονται και ελέγχονται μέσα από το προς κατανόηση ζήτημα, γεγονός που, όπως έχει διατυπωθεί και θα διερευνηθεί περαιτέρω, διακρίνει την ερμηνευτική από μια μέθοδο κατανόησης.

Σε αυτή, λοιπόν, την κατεύθυνση, ο Gadamer διερευνά μια ριζική προϋπόθεση για την κατανοητική διαδικασία. Και εδώ η προϋπόθεση απαντάται πάλι στο πεδίο των προλήψεων και συγκεκριμένα στην *προσύλληψη*

---

¹² Ο Gadamer συχνά όταν αναφέρεται στα εκάστοτε μέρη του κατανοείν, ήτοι στις προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή και στο προς κατανόηση ζήτημα, στα διάφορα μέλη του διαλόγου, στον ερμηνευτή και στο κείμενο, στο νόμο και την ειδική περίπτωση και στην μεταξύ του ένταση, επικαλείται τον Hegel και την έννοια της εγγελιανής συμφιλίωσης όπου πέρα από την αυστηρή διάκριση Υποκειμένου και Αντικειμένου, προωθεί την υπέρβαση της ατομικής συνείδησης και την σύνθεση των διχασμών. (πρβλ σχετικά, 42 σελ. «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», H.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδόσεις νήσος, 1997, 354 σελ. Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall.)

¹³ 128 σελ το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα

της «εντελούς συνοχής» (*Vorgriff der Vollkommenheit*)¹⁴ Συγκεκριμένα, αυτό που κάθε φορά τίθεται προς κατανόηση παρουσιάζεται στον εκάστοτε ερμηνευτή ως δεκτικό κατανόησης. Ως κάτι, άλλως ειπείν, με μια εσωτερική συνοχή που το καθιστά εν δυνάμει καταληπτό από τα σχήματα κατανόησης του ερμηνευτή. Το αν πράγματι αυτή η προσύλληψη πρόκειται να επιβεβαιωθεί με την ολοκλήρωση της διαδικασίας της κατανόησης είναι ένα διαφορετικό ζήτημα. Κατά την ερμηνεία του προς κατανόηση θέματος, πράγματι, μπορεί αυτό να αποδειχθεί ακατανόητο ή ακατάληπτο, ήτοι χωρίς την παραμικρή συνοχή. Αυτό, όμως, που, αρχικά, διεγείρει ή εγκαλεί τον ερμηνευτή να το κατανοήσει είναι η προσύλληψη ότι αυτό είναι δυνατό να γίνει.

Η εν λόγω δυνατότητα, ωστόσο, δεν μπορεί σύμφωνα με το Gadamer να εδράζεται μόνο στην αξίωση εσωτερικής συνοχής του κειμένου αλλά θα πρέπει να υπάρχει και μια εξωτερική σύνδεση με την αλήθεια. Μια αμιγώς εσωτερική συνοχή του κειμένου άπτεται περισσότερο μιας γραμματολογικής ιδιότητας που δεν αρκεί αν δεν μεταφέρεται στον ερμηνευτή ως αληθές¹⁵. Υπάρχει, με άλλα λόγια μια υπερβατολογική προσδοκία ότι το εκάστοτε θέμα κατανόησης μιλάει στον ερμηνευτή με όρους αλήθειας ασχέτως αν αυτό επιβεβαιώνεται εκ των υστέρων ή όχι.

Η κατανόηση ως εφαρμογή

Το γεγονός ότι οι αντιλήψεις, οι σχηματισμένες πεποιθήσεις και εν γένει οι προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή ερεθίζονται και ενεργοποιούνται από την ετερότητα και τον ανοίκειο σε σχέση με αυτές χαρακτήρα του προς κατανόηση ζητήματος και η αξίωση αλήθειας του τελευταίου, μαρτυρά ότι η κατανόηση δεν είναι άμεση ή μηχανική. Τουναντίον, η άμεση σύλληψη του νοήματος ακυρώνει το κατανοείν. Όλες οι προ-κατανοήσεις του νομικού, δηλαδή, ενεργοποιούνται τη στιγμή που αυτός καλείται να ερμηνεύσει έναν κανόνα δικαίου ή τη στιγμή

---

¹⁴ 123 το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα

¹⁵ 305 Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall, Bloomsbury, 2013

που προβαίνει σε έναν νομικό χαρακτηρισμό των υπό κρίση πραγματικών περιστατικών. Η αφαίρεση που συνιστά ο νομικός χαρακτηρισμός, ούτως ειπείν, δεν λαμβάνει χώρα άμεσα απλώς και μόνο επειδή ο νομικός έχει μια πρώτη εικόνα του κανόνα δικαίου που πιθανόν να είναι και ο εφαρμοστέος στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αντιθέτως, το γεγονός ότι η υπό κρίση περίπτωση ως ένα βαθμό ενεργοποιεί τις προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή, μαρτυρά ότι δεν αποτελεί μέρος αυτών αλλά έχει έναν ανοίκειο σε σχέση με αυτές χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, η ατομική περίπτωση δεν εμπεριέχεται εκ των προτέρων στις αντιλήψεις του νομικού αλλά έρχεται να διανοίξει εκ νέου τον ερμηνευτικό του ορίζοντα. Η υπό κρίση περίπτωση δεν είναι ποτέ μια έγκλειστη στον νόμο περίπτωση εφαρμογής του αλλά πάντα εισφέρει κάτι διαφορετικό¹⁶. Η εξ αρχής θέση των υπό κρίση περιπτώσεων στον κανόνα θα ακύρωνε την κρίση ως άνευ περιεχομένου. Μια πρώτη αντίληψη που ενδέχεται να έχει ο νομικός για τον νομικό χαρακτηρισμό ή για τον εφαρμοστέο κανόνα αποτελεί προϋπόθεση εξαγωγής κρίσης στο βαθμό που την «εγκαλεί» (ενν. την προ-αντίληψη) η υπό κρίση περίπτωση λόγω της ετερότητάς της. Έργο του νομικού είναι να συγκεράσει αυτές τις αρχικά ανοίκειες μεταξύ τους ερμηνευτικές εστίες.

Χωρίς την θέση του ερμηνευτή, επομένως, στο επίκεντρο της προαναφερθείσας έντασης δεν υφίσταται το εγχείρημα της κατανόησης. Η σύλληψη- κατανόηση διαφέρει από την απλή γνωστική προσέγγιση του προς κατανόηση θέματος. Ο ερμηνευτής δεν εξετάζει απλώς το περιεχόμενο αυτού που καλείται να κατανοήσει, θέτοντας το ως αντικείμενο μελέτης στο πλαίσιο ενός επαγωγικού συλλογισμού βασισμένου στη τυπική λογική. Η θέση του ερμηνευτή στο ενδιάμεσο της παράδοσης και του ανοίκειου προς κατανόηση ζητήματος αναιρεί εκ των προτέρων την εξωτερική οπτική γωνία που θα αντιμετώπιζε το θέμα της κατανόησης ως ένα *factum brutum*. Όσο, αναλογιστικά, κι αν προσπαθήσει να έχει μια εξωτερική εποπτεία του προς κατανόηση ζητήματος πάντα θα υπάρχουν κάποιες «αδήλωτες»¹⁷ προϋποθέσεις. Εφόσον, λοιπόν, ο ερμηνευτής δεν κατέχει θέση εξωτερικού παρατηρητή καλείται *ipso facto* να πάρει θέση ο ίδιος απέναντι σε αυτό που

---

¹⁶ Σελ 829 «Δίκαιο και Δικανική Κρίση» Παύλος Σούρλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτη, 2017

¹⁷ 122 σελ. «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου

κατανοεί. Βρισκόμενος, δηλαδή, εντός της ερμηνευτικής κατάστασης καλείται να ανταποκριθεί στην ερμηνευτική πρόκληση κατέχοντας ήδη ένα *point of view*. Επεξηγηματικά, δεν υφίσταται χρονική διαδοχή όπου πρώτα λαμβάνει χώρα η κατάληψη του αρχικού νοήματος ως ελεύθερη προβολή του υποκειμένου της ερμηνείας και κατόπιν η συμφωνία ή η διαφωνία με αυτή ή η εφαρμογή αυτής στις εκάστοτε περιστάσεις. Το ότι ο ερμηνευτής παίρνει ο ίδιος θέση τη στιγμή που κατανοεί, και όχι κατόπιν, επικαθορίζει την όλη διαδικασία του κατανοείν.¹⁸

Αναλυτικότερα, το γεγονός ότι δεν διαχωρίζεται, ως ξεχωριστό στάδιο, η κατανόηση ενός ζητήματος από την γνώμη ή την θέση του ερμηνευτή σχετικά με αυτό επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο εν τέλει λαμβάνει χώρα η κατανόηση. Η ενεργοποίηση των προκαταλήψεων από το ανοίκειο προς κατανόηση ζήτημα επιφέρει τη συνάντηση του συνόλου αυτών, ως συστατικών στοιχείων του ερμηνευτικού ορίζοντα του ερμηνευτή, με αυτό που τις ενεργοποίησε. Το γεγονός, δηλαδή, ότι οι προκατανοήσεις του ερμηνευτή δεν μπαίνουν σε παρένθεση έως ότου ολοκληρωθεί η ερμηνεία, όπως αναπτύχθηκε ανωτέρω, καθιστά την δομή της κατανόησης ενιαία, υπό την έννοια ότι σε αυτή μετέχει τόσο ο ορίζοντας του ερμηνευτή ή των ερμηνευτών, ως των λοιπών μερών στη διαδικασία, όσο και αυτός του προς ερμηνεία ζητήματος. Παράλληλα, καθιστά τις προ-κατανοήσεις όχι ένα σταθερό και αμετακίνητο σύνολο αλλά ένα σύνολο ανοικτό και ανανεωνόμενο από την εκάστοτε ετερότητα που το ενεργοποιεί. Η αρχική στάση του κατανοούντος μεταλλάσσεται ξανά και ξανά μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας, γεγονός που αποτελεί και τον προαναφερόμενο κριτικό έλεγχο των προ-κατανοήσεων και εν γένει του αρχικού ερμηνευτικού ορίζοντα. Αυτό καθιστά και την κατανόηση κάθε φορά μια νέα συνάντηση με την παράδοση στο βαθμό που κάθε φορά συγχωνεύονται όλες οι προκατανοήσεις του ερμηνευτή ή των ερμηνευτών με το ανοίκειο και έτερο (σχετικά με αυτές) προς ερμηνεία ζήτημα.

Η διάκριση της μεθόδου από την κατανόηση

---

¹⁸ 118 σελ. το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998

Συνακόλουθα, στο επίπεδο της νομικής ερμηνευτικής δεν υπάρχει μια αντικειμενική καθαρά σύλληψη του αρχικού νόηματος που μετέπειτα να εφαρμόζεται στις εκάστοτε ατομικές και συγκεκριμένες περιπτώσεις. Συγκρίνοντας, ο Gadamer το έργο του ιστορικού του Δικαίου με εκείνο του Δικαστή ή εν γένει του εφαρμοστή του Δικαίου παρατηρεί στον δεύτερο ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό το οποίο καταλαμβάνει σε τελική ανάλυση και τον πρώτο : την αδυναμία απαγκίστρωσης από την συγκεκριμένη περίπτωση του παρόντος όχι μόνο κατά την εφαρμογή αλλά και κατά την κατανόηση του ορθού και αρχικού ιστορικού νόηματος ενός ιστορικού φαινομένου και κατ' επέκταση ενός κανόνα δικαίου. Ως προς τούτο, ασκεί έντονη κριτική στον ιστορικό αντικειμενισμό. Συγκεκριμένα, ο τελευταίος συλλαμβάνει την ιστορική απόσταση ως ένα απλό ζήτημα χρόνου το οποίο ο ιστορικός οφείλει να υπερβεί και να μεταβεί στο αληθές και αρχικό νόημα του φαινομένου που εξετάζει θέτοντας το ως καθαρό αντικείμενο έρευνας. Τόσο στην παραδοσιακή μορφή του που περιελάμβανε την άμεση σύλληψη του ιστορικού φαινομένου χωρίς την απαγκίστρωση του μελετητή από το παρόν του όσο και στην εξέλιξη των θεωριών αυτών μέσα από το έργο του Dilthey όπου ο μελετητής θα πρέπει να μεταβαίνει θεωρητικά στην ιστορική κατάσταση που ερευνά για να έχει αληθή ιστορικά συμπεράσματα, παραβλέπεται η αναπόδραστη διαμεσολάβηση μεταξύ της παρούσας κατάστασης και του ιστορικού φαινομένου. Ότι δηλαδή, σύμφωνα με τη προαναφερθείσα σύλληψη της γκανταμερίου παράδοσης, η πρόσβαση στο ιστορικό φαινόμενο που εξετάζεται δεν είναι ποτέ άμεση αλλά πάντα διαμεσολαβείται από τις εκάστοτε προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή λόγω της αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας που θέλει την πρόσβαση στο παρελθόν να λαμβάνει χώρα μόνο δια μέσω του παρόντος. Συνεπώς, η αξίωση για αντικειμενική πρόσβαση στο ιστορικό νόημα του κανόνα δικαίου κρίνεται αδύνατη. Όπως, συγκεκριμένα, αναφέρει ο νομικός ουδέποτε οφείλει να παρασύρεται από τα πρακτικά του κοινοβουλίου που θέσπισαν έναν νόμο¹⁹ αναζητώντας το αληθές νόημα του εκάστοτε νόμου ως ανασύνθεση των υποκειμενικών παραγόντων (π.χ του ιστορικού νομοθέτη ή του «πνεύματος του

---

¹⁹ 336 Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall

λαού») που τον θέσπισαν²⁰. Επομένως, η αναζήτηση του αρχικού ιστορικού νοήματος του κανόνα κινείται σε λάθος κατεύθυνση πρωτίστως λόγω μιας εγγενούς αδυναμίας προς τούτο.

Επεκτείνοντας την εν λόγω κριτική του στην αντικειμενική πρόσβαση στο ιστορικό φαινόμενο, όπως αυτή αρθρώθηκε μέσα από διάφορα ρεύματα διαφωνεί και με τη στάση ενός εκπροσώπου της ερμηνευτικής και συγκεκριμένα του Betti. Ο τελευταίος δηλώνει ότι για την σωστή εφαρμογή απαιτείται πρώτα μια ορθή και με αντικειμενικά κριτήρια επαναξιολόγηση του αρχικού νοήματος στην παρούσα ατομική περίπτωση. Θέλοντας να θεμελιώσει επιστημονικά το πεδίο της ερμηνευτικής προσπαθεί να διαχωρίσει το πεδίο της κατανόησης από αυτό της εφαρμογής και να αξιώσει μια κατανόηση του αρχικού-ιστορικού νοήματος του κανόνα το οποίο στη συνέχεια θα προσαρμόσει στην ατομική περίπτωση. Επιχειρεί με άλλα λόγια να θέσει εκτός τις προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή και εν γένει τη σημασία του ερμηνευτικού ορίζοντα του εφαρμοστή του δικαίου για να επιτύχει μια αντικειμενική μεθοδολογική θεμελίωση²¹. Σύμφωνα, όμως, πάντα με τις ενστάσεις του Gadamer, εκτός από την προαναφερθείσα εγγενή αδυναμία σύλληψης του αρχικού-ιστορικού νοήματος η εν λόγω προσέγγιση παραγνωρίζει την κανονιστικότητα του δικαίου και εξομοιώνει το έργο του νομικού με εκείνο του ιστορικού.

Επιπρόσθετα και ξέχωρα από την ως άνω απόρριψη της σε επίπεδο νοήματος άμεση και αντικειμενική πρόσβαση στην ιστορικό φαινόμενο, ο Gadamer ασκεί έντονη κριτική στην ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου μέσα από τον συγγραφέα του. Έτσι, και το εκάστοτε προς κατανόηση ζήτημα δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως η πνευματική-υποκειμενική δημιουργία του δημιουργού του, ως ο ενδεδειγμένος τρόπος για να κατανοηθεί. Η σκιαγράφηση

---

²⁰ Πρόκειται για το ιστορικό κριτήριο του δικαίου το εκφράστηκε κυρίως από την ιστορική σχολή του Δικαίου με κεντρικό εκπρόσωπο τον Savigny. Η διαφορούμενη ρομαντική έννοια του «πνεύματος του λαού» (Volksgeist) έχει την καταγωγή της στον ίδιο (πρβλ σχετικά Φίλιππος Κ. Βασιλόγιαννης, *Ενοράσεις και κατασκευές, Ι. Νομική εννοιοκρατία, Π. Σούρλας Δίκαιο και δικανική κρίση, Γ. Σταμάτης*, «θεμελίωση των νομικών κρίσεων», εκδόσεις Σάκουλα, 2009)

²¹ 193 σελ. «Ο Η.-G. Gadamer και το ερμηνευτικό φαινόμενο», Μιχ. Φ Δημητρακόπουλο *Ιδιωτική έκδοση*, 2001

του ψυχολογικού προφίλ του συγγραφέα, όπως κατέληξε να υπερασπίζεται ο Σλαϊερμάχερ, για να μπορέσει ο ερμηνευτής να καταλάβει το νόημα του κειμένου, προϋποθέτει μια αγκίστρωση του κατανοούντος από την ερμηνευτική του κατάσταση και την πρόσβαση του στον υποκειμενικό κόσμο του συγγραφέα, γεγονός αδύνατο. «Σκοπός της ερμηνευτικής έρευνας είναι η εκφάνερωση του θαύματος της κατανόησης και όχι η μυστηριώδης επικοινωνία των ψυχών», αναφέρει ο Gadamer.²²

Σε αυτή την προοπτική, δεν θα πρέπει να παραβλέπει κανείς το γεγονός ότι ο ίδιος ο ερμηνευτής του δικαίου δεσμεύεται από το Δίκαιο. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει ακόμα περισσότερο τις προ-κατανοήσεις ερμηνευτή συγκεκριμένα στο πεδίο του δικαίου. Η εν λόγω δέσμευση αποτελεί προϋπόθεση για την κατανόηση και εφαρμογή του δικαίου και δεν μπορεί να αναιρεθεί ή να μπει σε παρένθεση έως ότι ολοκληρώσει την κρίση του. Άρα, η συγκεκριμένη υπό κρίση περίπτωση, μεταξύ των άλλων προ-κατανοήσεων, εγκαλεί και την δεσμευτικότητα του ίδιου του εφαρμοστή από το Δίκαιο στο βαθμό που αυτή η κανονιστική δέσμευση είναι τμήμα του ερμηνευτικού του ορίζοντα. Το ότι όλοι οι παράγοντες δεσμεύονται από το Δίκαιο αποτελεί το απαραίτητο κοινό πεδίο για να εκκινήσει η διαδικασία της κατανόησης. Πολλώ δε μάλλον, όταν η δεσμευτικότητα του δικαίου δεν είναι εμπειρικά διαπιστώσιμη αλλά τίθεται ως προϋπόθεση της νομικής ερμηνείας και εφαρμογής.

Ζητήματα κανονιστικότητας στον Gadamer

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω δεσμευτικότητα του δικαίου δεν συλλαμβάνεται από τον Gadamer ως η ισχύς του δικαίου στην οποία απλώς υπόκειται κανείς και ο εφαρμοστής, κατ' επέκταση. Η δεσμευτικότητα ως προϋπόθεση δεν αποτελεί απλώς γνωστικό αντικείμενο σύμφωνα με την προαναφερθείσα συλλογιστική πορεία. Δεν εξαντλείται, αλλιώς, στην θετικιστική διαπίστωσή της αλλά είναι ενεργός a priori όρος του ερμηνευτικού ορίζοντα που ως τέτοιος προκαταλαμβάνει τον κρίνοντα.

---

²² 111 σελ. το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα

Επιπλέον, και προς απόκρουση θετικιστικών συνδηλώσεων στην γκανταμέρια σύλληψη της δεσμευτικότητας, ο ερμηνευτικός ορίζοντας του εφαρμοστή του δικαίου περιέχει όχι μόνο αμιγώς ενδοδικαιικές προ-κατανοήσεις αλλά και άλλες. Η δεσμευτικότητα, επομένως, του ίδιου δεν αποδίδεται αποκλειστικά σε νομικούς κανόνες αλλά επεκτείνεται και στο ηθικό πεδίο. Εξάλλου, η σύλληψη του ερμηνευτικού ορίζοντα από τον Gadamer ως ένα ανοικτό και ανανεωνόμενο σύνολο που συγχωνεύεται μέσα από την διαδικασία της κατανόησης και με άλλους ορίζοντες μαρτυρά ότι δεν υπάρχει ένας αυστηρό διαχωρισμός με τα άλλα πεδία.²³

Επομένως, η προτεραιότητα της κανονιστικότητας ως αναπόσπαστο κομμάτι του ερμηνευτικού ορίζοντα του εφαρμοστή του Δικαίου υποδεικνύει ότι η προσπάθεια σύλληψης του αρχικού νοήματος του κανόνα δικαίου κινείται σε εντελώς άλλη κατεύθυνση από αυτή που αρμόζει στο πεδίο του Δικαίου (πέρα από την προαναφερθείσα εγγενή αδυναμία πραγμάτωσής της). Το σύνολο των προκατανοήσεων που άπτονται της εν γένει βιοτικής του σφαίρας, της παιδείας του ή της εμπειρίας του από την νομική πρακτική²⁴ αλλά και το ιδιαίτερο στοιχείο της κανονιστικότητας του δικαίου ενεργοποιούνται συνολικά ως ο προαπαιτούμενος ερμηνευτικός ορίζοντας του εφαρμοστή του δικαίου από την υπό κρίση περίπτωση την στιγμή που καλείται να εφαρμόσει το δίκαιο. Η οιαδήποτε αναλογιστική εξέταση του γενικού του κανόνα δικαίου λαμβάνει χώρα υπό το φως της ατομικής περίπτωσης καθ' ότι και αυτή διαμορφώνει *ipso facto* την ερμηνευτική θέση του νομικού ο οποίος βρίσκεται στο κέντρο αυτής της έντασης. Η πλήρης απόσπασση της ατομικής περίπτωσης ή η απενεργοποίησή της έως ότου ολοκληρωθεί η κατανόηση του κανόνα δεν είναι εφικτή αφού αυτή αποτελεί ταυτόχρονα και προϋπόθεση για την έναρξη της διαδικασίας κατανόησης του κανόνα.

---

²³ 338 σελ Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall

²⁴ 829 «Δίκαιο και Δικανική Κρίση» Παύλος Σούρλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Η εν λόγω αδυναμία αντικειμενικής εξέτασης και a priori κατανόησης του νοήματος κανόνα αναδεικνύει πέραν του ανωτέρω και την μεθοδολογική ιδιαιτερότητα η οποία διατρέχει την νομική σκέψη.²⁵ Συγκεκριμένα, καθιστά την νομική ερμηνεία μια διαδικασία όλως διαφορετική από την ιστορική κατανόηση ή την γραμματική εξέταση ενός οποιουδήποτε κειμένου. Αυτό που προβάλλει σαν εξέχον πλέον, έχοντας απορρίψει ως αδύνατη την αρχική σύλληψη του νοήματος του Νόμου ως κειμένου, είναι η εφαρμογή του. Παρατηρείται, άλλως, μια διαπλοκή μεταξύ κατανόησης και εφαρμογής στο βαθμό που η γραμμική μεθοδολογική ακολουθία ερμηνείας και εφαρμογής ανατρέπεται.

Αναλυτικότερα, όπως στο ανωτέρω σχήμα ο ερμηνευτικός ορίζοντας κατανόησης του κανόνα δικαίου ενεργοποιείται από την ατομική υπό κρίση περίπτωση, έτσι και η εξέταση της συγκεκριμένης αυτής περίπτωσης λαμβάνει χώρα από μια ερμηνευτική θέση που περιέχει και τον εκάστοτε κανόνα δικαίου. Η αφαίρεση που συνιστά τον νομικό χαρακτηρισμό με την συνεπαγόμενη γλωσσική αφαίρεση, η επιλογή του τάδε ή του δείνα σημείου στα πραγματικά περιστατικά, η διατύπωση και εν γένει η νομική μετάφραση αυτών δεν γίνεται ξέχωρα από τις προκατανοήσεις του εφαρμοστή του δικαίου. Κάθε άλλο, η σύλληψη της ατομικής περίπτωσης από τον νομικό ακόμα και η πρώιμη διατύπωσή της, δεν γίνεται υπό συνθήκες ουδετερότητας και εξωτερικής οπτικής γωνίας αλλά λαμβάνει χώρα και πάλι εντός του ερμηνευτικού ορίζοντά του.

Το γεγονός δε αυτό, αναδεικνύει και τον πρακτικό χαρακτήρα του νομικού πεδίου κατά τον Gadamer. Συγκεκριμένα, οιαδήποτε προσπάθεια ερμηνείας ενός κανόνα δικαίου περιέχει και μια πράξη εφαρμογής. Η αδυναμία σύλληψης του νοήματος του κανόνα σε μια πλήρως αντικειμενική βάση με όρους επιστημονικής ουδετερότητας οδηγεί και στην αδυναμία μεθοδολογικού διαχωρισμού του πεδίου της κατανόησης του κανόνα από αυτό της εφαρμογής του. Όπως, προαναφέρθηκε ο ερμηνευτής καλείται να πάρει θέση ipso facto στο εκάστοτε προς κατανόηση ζήτημα λόγω της θέσης του στο επίκεντρο της έντασης μεταξύ των προ-κατανοήσεων του και του συγκεκριμένου προς

---

²⁵ 139 σελ «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μφρ. Λευτέρης Αναγνώστου

κατανόηση θέματος. Αυτή η *in concreto* κατανόηση δίνει στον νομική ερμηνευτική έναν πρακτικό χαρακτήρα στο βαθμό που δεν προωθείται μια γραμματική ή ιστορική πρώτη κατανόηση του κανόνα και μετέπειτα η εφαρμογή του πάνω στην ατομική περίπτωση. Από την συνάντηση της υπό κρίση περίπτωσης με τις προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή και το αντίστροφο προκύπτει ένας εκατέρωθεν μετασχηματισμός και μια εκατέρωθεν ερμηνευτική επικαιροποίηση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Gadamer : « Κάθε εφαρμογή ενός νόμου ξεπερνά το πλαίσιο της απλής κατανόησης του νομικού του νοήματος και δημιουργεί μια νέα πραγματικότητα.»²⁶

Η προτεραιότητα που δίνεται από την παραδοσιακή μεθοδολογική διδασκαλία στην γραμματική ερμηνεία του κανόνα είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αξίωση για σύλληψη του νοήματος του κανόνα ως κειμένου πρωτίστως ξέχωρα από την πρακτική σημασία. Αφαιρεί, με άλλα λόγια, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που έχει το έργο του νομικού, με κυριότερο αυτό της κανονιστικότητας και του πρακτικού χαρακτήρα του έργου του. Ο κανόνας δικαίου δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται από τον ερμηνευτή ως ένα κείμενο που απλά μας γνωστοποιεί ένα γεγονός , καθώς αυτό σε καμία περίπτωση δεν απαντάει επαρκώς στο ερώτημα γιατί καταπιάνεται ο ερμηνευτής με την κατανόηση του κανόνα. Μια απαραίτητη προ-κατανόηση του ερμηνευτή, η οποία δε θα πρέπει να παραγνωρίζεται είναι ότι καταπιάνεται με την κατανόηση του κανόνα επειδή αυτός πρόκειται να εφαρμοστεί πάνω στην υπό κρίση συγκεκριμένη περίπτωση.

Ακολούθως, η ερμηνευτική όπως την συλλαμβάνει Gadamer δεν έχει ένα εργαλειακό-τεχνικό χαρακτήρα. Δεν πρόκειται για τεχνική αλλά για φιλοσοφία. Με άλλα λόγια δεν συνιστά μια γνώση την οποία φέρει ο νομικός και απλά την αξιοποιεί στις εκάστοτε συγκεκριμένες περιπτώσεις για την εξαγωγή κρίσεων. Κατά την αριστοτελική διάκριση, από την οποία αντλεί κάποια θεωρητικά στοιχεία ο Gadamer, μεταξύ *πράξης* και *ποίησης*, όπου η δεύτερη έχει την έννοια της κατασκευής-παραγωγής που βασίζεται στην γνώση μιας τέχνης²⁷, η

---

²⁶ 137 «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου

²⁷ 102 «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου

ερμηνευτική έχει την έννοια της πράξης. Η κατανόηση του γραμματικού νοήματος ενός κανόνα δεν αρκεί καθώς χρειάζεται και η λήψη μιας απόφασης κατόπιν σκέψης, η οποία με τη σειρά της δεν μπορεί να παραβλέψει την ατομική περίπτωση. Άρα, όχι απλώς δεν αρκεί η απλή κατανόηση του νοήματος του νόμου αλλά κινείται και σε μια κατεύθυνση που παραγνωρίζει την ιδιαιτερότητα της νομικής κατανόησης που έχει χαρακτήρα πρακτικό. Το έργο του νομικού, με άλλα λόγια, δεν είναι μια τεχνική μηχανικής υπαγωγής των υπό κρίση περιπτώσεων σε παραγράφους. Η δικαστική απόφαση, επομένως, είναι «εκτέλεση πραγμάτων με λόγια»²⁸. και «η τέχνη του νομικού είναι ταυτόχρονα απονομή δικαιοσύνης»²⁹, σημειώνει με σαφήνεια ο Gadamer.

Ως εκ τούτου, η κατανόηση ενός κανόνα δεν διακρίνεται από την εφαρμογή του, και αντιστρόφως, στο βαθμό που εντός μιας συγκεκριμένης κατάστασης οι δυο αυτές στιγμές είναι αδιαχώριστες. Ο νομικός ipso facto εφαρμόζει την ίδια στιγμή που κατανοεί και κατανοεί την ίδια στιγμή που εφαρμόζει. Ο ερμηνευτικός του ορίζοντας εγκλείεται από την ετερότητα της υπό κρίση συγκεκριμένης περίπτωσης. Έτσι, ο ίδιος καλείται να βρει και ερμηνεύσει τον κανόνα με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται στην ατομική περίπτωση και να χαρακτηρίσει νομικά με τέτοιο τρόπο την ατομική περίπτωση ώστε να ανταποκρίνεται στον κανόνα. Αυτή η κυκλική δομή της κατανόησης που συνιστά ταυτόχρονα και εφαρμογή έχει πρακτικό αφενός χαρακτήρα και καθιστά την κρίση ενική ενότητα και επικαιροποιημένη.

Η Κατανόηση ως συγκεκριμενοποίηση

Επομένως, παρότι το προς κατανόηση ζήτημα έχει έναν ανοίκειο χαρακτήρα δεν είναι ασυμβίβαστο με τις προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή. Λόγω ακριβώς της κοινής του μετοχής στη Παράδοση η ετερότητα είναι εν τέλει αφομοιώσιμη από τον κατανοούντα. Η διαδικασία λοιπόν, ο ερμηνευτικός

---

²⁸ 137 «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου

²⁹ 107 «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου

κύκλος ολοκληρώνεται με την προαναφερθείσα ενική και επικαιροποιημένη *ενότητα* η οποία δημιουργεί μια νέα συνθήκη, έναν νέο ερμηνευτικό ορίζοντα μέχρι την επόμενη κρίση όπου θα ναι εκ νέου επικαιροποιημένη και διαφορετική. Η ενότητα δε, αποτελεί το σημείο εκείνο της συνάντησης του κατανοούντος και του προς κατανόηση ζητήματος. Αυτό είναι σύμφωνα με τον Gadamer το «*ίδιο το πράγμα*»³⁰ που αποτελεί και το πεδίο της ερμηνευτικής. Τόσο ο κατανοών όσο και το ανοίκειο προς κατανόηση ζήτημα εκφεύγουν της οιασδήποτε αντικειμενικοποίησης με αποτέλεσμα να συνθέτουν μια *in concreto* ενότητα με πρακτικό χαρακτήρα. Κανένα από τα δύο μέρη δεν υπερέχει καθώς και τα δύο μετέχουν του ερμηνευτικού κύκλου. Η κοινή τους λοιπόν μετοχή οδηγεί τον Gadamer στο συμπέρασμα ότι ο ανοίκειος χαρακτήρας δεν είναι απροσπέλαστος. Με άλλα λόγια, η αρχική προϋπόθεση που θέλει τον ερμηνευτή να αξιώνει από το προς κατανόηση ζήτημα να ανταποκρίνεται στην αλήθεια (προσύλληψη της εντελούς συνοχής), που αποτέλεσε απαραίτητο όρο εκκίνησης του ερμηνευτικού κύκλου, μένει να επιβεβαιωθεί προς ολοκλήρωση της ενικής κάθε φορά κατανόησης.

Με τη σειρά της ,λοιπόν, η σύλληψη της αλήθειας εκ μέρους του Gadamer αποκτά ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο στο πλαίσιο της κυκλικής δομής της κατανόησης. Συγκεκριμένα, όπως εκτέθηκε και ανωτέρω οι προκατανοήσεις του ερμηνευτή βρίσκονται σε μια ένταση με το προς κατανόηση ζήτημα που τις εγκαλεί. Η εν λόγω ένταση έχει έναν χαρακτήρα διαλογικό. Ο διαλογικός χαρακτήρας προκύπτει από την υπέρβαση των κατηγοριών του υπερβατολογικώς καθαρού στοχασμού που ανάγεται σε ένα Υποκείμενο από τη μία και της εμπειρικής απόκτησης γνώσης από την άλλη. Ειδικότερα, όσον αφορά την κατηγορία του υπερβατολογικού στοχασμού, η σύλληψη των προκατανοήσεων ως προϋπόθεση του κατανοείν δίνει σε αυτές μια *a priori* θέση στην όλη διαδικασία του αναστοχασμού. Η αναστοχαστική κίνηση δεν είναι ποτέ απόλυτη με την έννοια ενός υποκειμένου ελεύθερου από το σύνολο των παραδεδομένων αντιλήψεων. Από την άλλη, δεν έχει μια άμεση πρόσβαση στο εμπειρικό αντικείμενο γιατί αυτό προϋποθέτει έναν ουδέτερο ερευνητή ή εξωτερικό παρατηρητή που προΐσταται εποπτικά αυτού που ερευνά. Η

---

³⁰ 133 σελ «*Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης.*», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, Εκδόσεις Ίνδικτος, 1998

απαγκίστρωση όμως από τις προϋποθέσεις της κατανόησης δεν είναι εφικτή. Ως εκ τούτου, αυτό που προκύπτει σύμφωνα με το Gadamer από την υπέρβαση της ανωτέρω διάκρισης είναι το ανήκειν τόσο του κατανοούντος όσο και του προς κατανόηση ζητήματος στο κοινό ερμηνευτικό πεδίο. Η ερμηνευτική ως θεωρία δεν είναι η απόσταση που παίρνει το υποκείμενο για την κατάκτηση της γνώσης πάνω σε κάποιο αντικείμενο αλλά αντιθέτως η εγγύτητα³¹.

Η εγγύτητα, συνεπώς, ως αποτέλεσμα της εκατέρωθεν έγκλησης λόγω του ανοίκειου χαρακτήρα του προς κατανόηση ζητήματος σημαίνει κατά τον Gadamer και διάλογο³². Αναλυτικότερα, Ο Gadamer κάνει συχνές αναφορές στον πλατωνικό διάλογο, όπου με κεντρικό μοτίβο την ερώτηση μεταξύ των συνομιλητών η αλήθεια προκύπτει ως απαύγασμα της ερωτητικής διαδικασίας και όχι ως υποκειμενική κατάκτηση κάποιου εκ των παραγόντων του διαλόγου³³. Αλλιώς, ως ένας διάλογος στον οποίο επετεύχθη μια σύντηξη οριζόντων υπό την έννοια έλαβε χώρα μια επικοινωνιακή δράση αλληλοκατανόησης. Συνεπώς, ο εκάστοτε συνομιλητής διάκειται παθητικά απέναντι στην αλήθεια και όχι ενεργητικά³⁴. Αυτή δε, η διαλογική εκ μέρους του Gadamer προσέγγιση της αλήθειας λαμβάνει χώρα σε όλες τις εκφάνσεις της διαδικασίας της κατανόησης : στην κατανόηση ενός κειμένου, στην κατανόηση

---

³¹ 25 σελ. «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου

³² Οι αναφορές του Gadamer στον πλατωνικό διάλογο έχουν αποτελέσει την αιτία διαφόρων κριτικών που έχει δεχθεί. Συγκεκριμένα, του έχει καταλογισθεί ότι η σύλληψη της αλήθειας έχει αμιγώς τον πλατωνικό χαρακτήρα μια προϋπάρχουσας ιδέας. Ο ίδιος ωστόσο επιμένει να απαντά πως αυτό που αντλεί κυρίως από το πλατωνικό έργο είναι το κομμάτι του διαλόγου. Η αλήθεια δεν είναι μια ιδέα αυθύπαρκτη αλλά εμπεδώνεται ως η επίτευξη του διαλόγου μέσω της τελικής σύγκλησης των διαλεγόμενων μερών

³³ 185 σελ «Ο Η.-G. Gadamer και το ερμηνευτικό φαινόμενο», Μιχ. Φ Δημητρακόπουλο Ιδιωτική έκδοση, 2001

³⁴ 185 σελ. «Ο Η.-G. Gadamer και το ερμηνευτικό φαινόμενο», Μιχ. Φ Δημητρακόπουλο, Ιδιωτική έκδοση όπου πρβλ Gadamer Text and Interpretation, op cit., στα Gesammelte Werke II, ΣΕΛ. 357 και J. Grondin, σελ. 176

του συνομιλητή, στην κατανόηση ενός ιστορικού φαινομένου αλλά και στην νομική ερμηνευτική.

Στο πεδίο της νομική ερμηνευτικής ειδικότερα, το διαλογικό στοιχείο του κατανοείν σχηματοποιείται περισσότερο, καθότι μπορούν συμμετέχουν πολλοί ερμηνευτές από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Οι διαφορετικές , δηλαδή, προσεγγίσεις γύρω από το ζήτημα της εφαρμογής του κανόνα σε μια ειδική περίπτωση από τους εκάστοτε παράγοντες της διαδικασίας διαμορφώνουν το κοινό πεδίο του διαλόγου , το οποίο δεν είναι άλλο από το σημείο συνάντησης των ανοίκειων και έτερων μεταξύ τους οριζόντων. Η σύντηξη των οριζόντων μέσα από το διαλέγεσθαι οδηγεί στην αληθή κρίση σύμφωνα με τον Gadamer. Δεν πρόκειται επομένως για μια υποκειμενική νίκη ενός εκ των μερών απέναντι στους άλλους αλλά για την υπέρβαση της προσκόλλησης στις αρχικές προκατανοήσεις εκάστου των μερών του διαλόγου και την τελική αληθή εφαρμογή του δικαίου.

Επιπρόσθετα ,λοιπόν, στο πεδίο τα νομικής ερμηνευτικής η αλήθεια έχει το χαρακτήρα μιας αληθούς κρίσης. Η κρίση με τη σειρά της συνίσταται στη συγκεκριμενοποίηση του κανόνα σε κάθε ειδική περίπτωση. Έχοντας , συνεπώς, απορρίψει την ερειδόμενη στην τυπική λογική υπαγωγική διαδικασία του ειδικού στο γενικό που προϋποθέτει την σύλληψη του νόμου απλά ως γραμματική ή ιστορική κατανόηση του νοήματός του ξέχωρα από την ειδική εφαρμογή του, η συγκεκριμενοποίηση σημαίνει ακριβώς την επιτυχή ταύτιση κατανόησης και εφαρμογής. Η applicatio στο έργο του νομικού συνίσταται στην συνάντηση του ερμηνευτικού του ορίζοντα και της ανοίκειας υπό κρίση περίπτωσης και στην εναρμόνιση της μεταξύ τους έντασης. Η κατανόηση του κανόνα δεν μπορεί να λάβει ξέχωρα από την εφαρμογή, δηλαδή , ξέχωρα από την ειδική και συγκεκριμένη περίπτωση.

Στο σημείο αυτό δε, ο Gadamer επικαλείται τον Αριστοτέλη και την διάκριση τέχνης και φρόνησης. Συγκεκριμένα, μια τέχνη μπορεί να κατέχεται από τον εκάστοτε τεχνίτη ανεξάρτητα από την εφαρμογή της. Μπορεί να γνωρίζει τους γενικούς κανόνες και τους εκάστοτε τρόπους που απαιτεί μια τέχνη. Μπορεί ,επίσης, και να την ξεχάσει ή να βελτιωθεί και να μάθει κι άλλες λεπτομέρειες. Ακόμη, ενδέχεται να επιτύχει στην παραγωγή ενός έργου ή και όχι. Αντίθετα, στην περιοχή του δικαίου δεν κρίνεται αν εφαρμόστηκε σωστά ή

όχι μια ήδη κατεχόμενη τέχνη (ενν. η γνώση του Νόμου) ούτε το πόσο καλά την γνώριζε αλλά η επιτυχής συγκεκριμενοποίηση του νόμου στην ειδική περίπτωση³⁵. Αυτή η συγκεκριμενοποίηση έχει τον αντίστοιχο χαρακτήρα της *φρόνησης* στην ως άνω αριστοτελική διάκριση, χωρίς, ωστόσο, να υπάρχει εννοιολογική ταύτιση³⁶. Δεν συγκεκριμενοποιείται, επομένως, μόνο ο κανόνας στην ειδική περίπτωση αλλά ούτε και η ειδική περίπτωση στον κανόνα κατά μια αυστηρή επιστημονική ή τεχνική μεθοδολογική ακολουθία αλλά πρόκειται για μια γνήσια κυκλική πορεία της κατανόησης ως εφαρμογή.

Οι επιφυλάξεις του Derrida ως αποδομητικές απορίες

Η ως άνω διαδικασία του κατανοείν και η σε αυτή ερειδόμενη νομική ερμηνευτική μπορεί να ιδωθεί τόσο εν συνόλω, ως μια ολοκληρωμένη διαδικασία με αρχή και τέλος όσο και με επί μέρους επικέντρωση στα στοιχεία που αναδεικνύονται ως κεντρικά. Το ίδιο θα προσπαθήσει να κάνει ο Derrida μέσα από πολυεπίπεδες αναγνώσεις του γκανταμέριου έργου. Αυτές δε, προκύπτουν από τις διάφορες προβληματικές με τις οποίες καταπιάνεται και στις οποίες παρατηρείται ένας υπόρρητος διάλογος με πολλά από τα προαναφερθέντα ζητήματα. Τόσο η συνολικότερη συνεισφορά του με την αποδόμηση ως τρόπο ανάγνωσης αλλά και ο ειδικός, συγκεκριμένος και ιδιαίτερος διάλογος του με το Gadamer αναδεικνύουν τόσο τις επί μέρους εντάσεις όσο και πτυχές της ντεριντιανής σκέψης. Όπως έχει εκτεθεί και αρχικά, δεν θα πρέπει κανείς να αξιώνει από το έργο του Derrida άμεσες απαντήσεις, επεκτάσεις ή βελτιώσεις στα ζητήματα που έθιξε η γκανταμερια ερμηνευτική αλλά κάποιες ενστάσεις ή επιφυλάξεις οι οποίες αποβλέπουν αλλά και εκκινούν

---

³⁵ 98 σελ «*Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998

³⁶ η έννοια της συγκεκριμενοποίησης υποδηλώνει την κυκλική δομή της κατανόησης. Δεν έχει την σημασία, κατ' ανάγκην, μιας ιδιότητας με τα οντολογικά χαρακτηριστικά της αριστοτελικής αρετής

συνάμα από την ανάδειξη των εγγενών αντιφάσεων και ορίων του έργου της ερμηνευτικής όπως το συνέλαβε ο Gadamer.

Αυτό, στο οποίο κατά βάση αποβλέπει η αποδόμηση, είναι να ανιχνεύσει αφενός τα ζεύγη αντιθέτων (π.χ παλαιό-νέο, παρόν-απελθόν, εσωτερική οπτική γωνία-εξωτερική οπτική γωνία, ριζικό-επιφανειακό, αυθεντικό-παράγωγο κ.α) που κατευθύνουν τη σκέψη του στοχαστή και αφετέρου του θεμελιακούς εξαναγκασμούς και αυθαιρεσίες και την θεμελιωτική προοπτική στη πορεία που διαγράφει ένα κείμενο ή ένας λόγος (speech) ή κάθε απόφαση. Μέσα από αυτό τον τρόπο ανάγνωσης αναδεικνύονται τα όρια και οι αντιφάσεις κάθε κειμένου, λόγου ή απόφασης αφενός και αφετέρου προκύπτουν διαφορετικές σημασίες και νοήματα που ουδέποτε υπολόγισε ο στοχαστής ότι θα προκύψουν. Με άλλα λόγια κάθε κείμενο, κάθε πρόταση ή λόγος αδυνατεί να κρατήσει «ζωντανό» το σύνορο μεταξύ κάθε φαινομενικά αντίθετης έννοιας (π.χ έξω- μέσα) με αποτέλεσμα να διασαλεύεται η βάση πάνω στην οποία αυτό δομήθηκε. Ωστόσο, αυτό δεν οδηγεί στην καταστροφή του (destruction) αλλά στην αποσυναρμολόγηση του και στην παραγωγή διαφορετικών σημασιών από αυτές που θέλησε ο συγγραφέας να παράξει (vouloir dire). Η εν λόγω αποσύνθεση και η διάνοιξη , νέων σημασιών , όμως, δεν λαμβάνει χώρα αυτόματα αλλά ούτε και είναι πλήρως ελέγξιμη από αυτόν που προβαίνει σε αυτή καθότι αυτό θα ερχόταν σε αντίθεση με την ίδια την διαδικασία. Κοντολογίς , πρώτα κανείς ακολουθεί ,έστω φαινομενικά, την πορεία μιας ανάγνωσης επί τη βάσει εννοιολογικών αντιθέσεων για να μπορέσει έπειτα να αναδείξει την αδυναμία εντοπισμού ενός αυστηρού ορίου μεταξύ τους.

Με άλλα λόγια οι διαφορές μεταξύ Derrida και Gadamer είναι διαφορές και όχι δύο παράλληλοι μονόλογοι. Ο Derrida για να εκφράσει τις ενστάσεις του ή τις επιφυλάξεις του απέναντι στην ερμηνευτική γενικότερα και στην νομική ερμηνευτική ειδικότερα ακολουθεί τη σκέψη του Gadamer. Η αποδόμηση δεν πρόκειται περί τεχνικής που απλώς την μαθαίνει κανείς και την εφαρμόζει – αναπαράγοντας τα όσα προαναφέρθηκαν για την ερμηνευτική- αλλά εξαρτάται από αυτό που κάθε φορά αποδομείται. Αυτό είναι που την καθιστά μια διαρκή κίνηση. *«Η αποδόμηση δεν είναι μια φιλοσοφία ή μια μέθοδος, δεν είναι μια*

φάση, μια περίοδος ή μια στιγμή. Είναι κάτι που βρίσκεται συνεχώς επί το έργον και ήταν επί το έργον πριν αρχίσει αυτό που αποκαλούμε “αποδόμηση”»³⁷

Επομένως, ο Derrida δεν εκφράζει απορίες γενικές που θα μπορούσαν να εκφραστούν οπουδήποτε αλλά απορίες που προκύπτουν από τον συγκεκριμένο πεδίο της ερμηνευτικής του Gadamer. Εδώ, λοιπόν, υπάρχει ένας κοινός τόπος μεταξύ των δύο στοχαστών, όπου και οι δύο απορρίπτουν ή τουλάχιστον αξιώνουν να απορρίψουν την εύρεση με όρους cogito μιας μεθόδου αφενός και μιας μεθόδου ανεξάρτητης από το περιεχόμενο αφετέρου. Ειδικότερα, όπως ο ίδιος ο Gadamer επισημαίνει στην εισαγωγή του στο *Wahrheit und Methode (Truth and Method)*, αν αναστοχαστούμε πάνω στην ίδια μας την κατανόηση το συμπέρασμα είναι ότι αυτή δεν αποτελεί τέχνη ή τεχνική για να κατανοεί κανείς, όπως απλά θα ήθελε η παραδοσιακή φιλολογία και η θεολογία. Η εν λόγω επισήμανση δε, αναδεικνύει και μια αξίωση του έργου του Γερμανού στοχαστή να θεματοποιήσει το κατανοείν στο σύνολό του. Από την άλλη όμως, κάθε υπερβατολογικός στοχασμός ενός υποκειμένου και μια καθαρή αναστοχαστική πρόσβαση στο αντικείμενο εξέτασης είναι αδύνατος καθώς οι προ-κατανοήσεις καθιστούν κάθε κατανόηση διαμεσολαβημένη σύμφωνα με την προκείμενη της συλλογιστικής του πορείας. Η θεματοποίηση, επομένως, της κυκλικής δομής της κατανόησης εν συνόλω είναι με τη σειρά της πεπερασμένη και αδύνατη. Ως εκ τούτου, η αδυναμία εύρεσης ενός εξωτερικού παρατηρητή, την οποία ο Gadamer υποστηρίζει, θα πρέπει να ισχύει και όταν το ζήτημα της κατανόησης είναι το ίδιο το κατανοείν. Μια ντεριντιανή , ανασκόπηση του έργου του Gadamer οδηγεί στην εξής επιφύλαξη: η αξίωση για εξωτερική θεωρητική επεξεργασία της κατανόησης συνολικά και όχι απλώς της κατανόησης του τάδε ή του δείνα ζητήματος δεν είναι ήδη εντός της διαδικασίας του κατανοείν ; Οι προϋποθέσεις της ερμηνευτικής δεν έχουν συνέπειες και για αυτή την ίδια ;

---

³⁷ «Φιλοξενία , δικαιοσύνη κα ευθύνη. Ένας διάλογος με τον Jacques Derrida», από το «Η πολιτική και ηθική σκέψη του Ζακ Ντεριντα», εκδόσεις Πλέθρον, επιμέλεια Γεράσιμος Κακολύρης, 2015

Παρόλες τις απαντήσεις που δύναται να δώσει η ερμηνευτική φιλοσοφία , σχετικά με μια εκ νέου σύντηξη των οριζόντων των ερμηνευτών και την εν τέλει κατάληξη για το πώς αρθρώνεται το *Verstehen*, τα ως άνω ερωτήματα από την πλευρά του Derrida θα να και πάλι επίκαιρα στο βαθμό που η νέα απάντηση θα βασίζεται στην ίδια παραδοχή. Με άλλα λόγια , πέρα από την καθαυτό διαφωνία γύρω από τον εντοπισμό ή μη αντίφασης στον ερμηνευτικό κύκλο, μέσα από την διατύπωση των ως άνω επιφυλάξεων , αναδεικνύεται και η διαφορά του έργου του Gadamer από την ντεριντιανή αποδόμηση. Συγκεκριμένα, ο ερμηνευτικός κύκλος συνιστά ένα ξεκάθαρο θεωρητικό πεδίο, το οποίο ,μάλιστα, σύμφωνα με τον Gadamer αποκτά ένα οικουμενικό-φιλοσοφικό χαρακτήρα αποβάλλοντας την εργαλειακή πτυχή της παραδοσιακής ερμηνευτικής³⁸, ενώ από την άλλη η αποδόμηση δεν συνιστά ένα «σύνολο χαρακτηριστικών» αλλά είναι μια «ατέρμονη κίνηση»³⁹. Με άλλα λόγια, η αποδόμηση δεν συγκροτεί ένα πεδίο με τις δικές του προϋποθέσεις αλλά είναι μια διαρκής ερωτητική που αποσυνθέτει με τον προαναφερθέντα τρόπο άλλα ήδη συγκροτημένα πεδία. Κατά μία λοιπόν έννοια, οι προϋποθέσεις της είναι τα λοιπά συγκροτημένα νοηματικά ή θεωρητικά πεδία καθώς η ίδια δεν δύναται να ορισθεί ή να εντοπισθεί με όρους *stricto sensu* θεωρητικής συγκρότησης.

Αυτό με τη σειρά του έχει άμεσες συνέπειες στο επίπεδο του δικαίου. Η νομική ερμηνευτική του Gadamer , παρότι διακρίνεται, όπως και ο ίδιος υποστηρίζει, από την επιστημονική μέθοδο, δεν παύει να αποτελεί τη διαδικασία σύμφωνα με την οποία λαμβάνει χώρα η εφαρμογή του κανόνα πάνω στην υπό κρίση περίπτωση. Η κατανόηση του κανόνα δικαίου, που συνιστά ταυτόχρονα και την εφαρμογή του και αντίστοιχα η νομική μετάφραση της υπό κρίση περίπτωσης που την καθιστά ταυτόχρονα υπό εφαρμογή σύμφωνα με τις διατυπώσεις του ερμηνευτικού κύκλου, συγκροτούν έστω και υπόρρητα έναν λόγο περί μεθόδου βασισμένο στις ιδιαίτερες κανονιστικές

---

³⁸ Introduction , Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall

³⁹ Σελ 3, Dialogue disrupted : Derrida , Gadamer and the ethics of discussion Chantelle Swartz and Paul Cilliers

πτυχές του δικαίου. Παρότι , δηλαδή, ο Gadamer διαφοροποιεί τον χαρακτήρα της ερμηνευτικής από αυτόν της μεθόδου, δεν παύει να τη θεματοποιεί θεωρητικά. Από την άλλη, η αποδόμηση ερείδεται στην ανάδειξη των ορίων μια ολοκληρωμένης και τέλειας εφαρμογής του κανόνα στην υπό κρίση περίπτωση. Δεν συγκροτεί , δηλαδή, μια άμεση θεωρητική διαδικασία εφαρμογής του δικαίου αλλά κινείται στην ανάδειξη των *αποριών*⁴⁰ που προκύπτουν από την νομική εφαρμογή και συγκεκριμένα από την νομική ερμηνευτική στη σκέψη του Gadamer.

Η αποδόμηση και ο ρόλος της παράδοσης

Ειδικότερα, σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο στοχαστών προκύπτουν και όσον αφορά την παράδοση. Συγκεκριμένα, ο Gadamer, όπως έχει αναφερθεί, συλλαμβάνει παράδοση ως ένα σύνολο παραδεδομένων στοιχείων στη βάση μιας ιστορικής συνέχειας, τα οποία δεν είναι αυθύπαρκτα, αλλά συνθέτουν τον ορίζοντα του ερμηνευτή στο παρόν. Η αδυναμία δε, απαγκίστρωσης του ερμηνευτή από την ζώσα κατάσταση καθιστά την πρόσβαση στη παράδοση πάντα διαμεσολαβημένη. Ωστόσο, ο Derrida, έχει μια διαφορετική οπτική της εν λόγω διαμεσολάβησης. Αναλυτικότερα, δεν τοποθετεί την διαμεσολάβηση **μεταξύ** δύο κεντρικών πόλων, ήτοι της Παράδοσης και της ενεστωτικής θέσης του ερμηνευτή αλλά διακρίνει μια διαρκή διαμεσολάβηση που είναι ήδη ενταγμένη εντός της Παράδοσης αλλά και εντός μιας ,κατά τον Gadamer , ενεστωτικής-παροντικής θέσης του ερμηνευτή. Δεν μπορεί να εντοπίσει, δηλαδή, μια ιστορική συνοχή μεταξύ των παραδεδομένων στοιχείων που να συγκροτούν ένα έστω και ανοικτό (όπως υποστηρίζει ο Gadamer) σύνολο. Κάθε τι που παραδίδεται είναι ήδη διαμεσολαβημένο-πεπερασμένο και αδυνατεί να στοιχηθεί μεταξύ των υπολοίπων στοιχείων σε

---

⁴⁰ Ο τρόπος με τον οποίο χαρακτηρίζει τις επιφυλάξεις του πάνω στην εφαρμογή του δικαίου στο πρώτο μέρος του κειμένου «Περί του δικαιώματος στη δικαιοσύνη/Από το δίκαιο στη δικαιοσύνη» που εκφωνήθηκε στο συνέδριο στο Cardozo Law School τον Οκτώβριο του έτους 1989 σε μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη, όπως περιέχεται στο έργο *Ισχύς Νόμου εκδόσεις Πατάκη*

ένα σύνολο. Κάθε προ-κατανόηση δεν εμπερικλείει το νόημα της, παρουσιάζοντάς το εντός της ενεστωτικής θέσης του ερμηνευτή, καθώς κατά τον Derrida το νόημα δεν είναι ποτέ παρόν εντός του αλλά αναβάλλεται σε κάθε παραδεδομένο στοιχείο. Αυτό οδηγεί τα παραδεδομένα στοιχεία σε μια εκτροπή τους σε σημεία ή σημαίνοντα χωρίς ξεκάθαρη αναφορά σε ένα πρότερα κατανοηθέν νόημα. Ως εκ τούτου, αδυνατούν να παρουσιάσουν μια συνέχεια, ήτοι την συνέχεια της παράδοσης.

Κατ' επέκταση η γκανταμέρια ένταση σύμφωνα με την οποία «ο ερμηνευτής ανθέλκεται από δύο αντίρροπες δυνάμεις : από τη μία πλευρά η παράδοση στην οποία ανήκει, και από την άλλη η απόστασή του προς τα αντικείμενα που αποτελούν το θέμα των ερευνών του»⁴¹ μετατοπίζεται από τον Derrida στο εσωτερικό της παράδοσης και ειδικά σε κάθε τι που παραδίδεται⁴², γεγονός που ανατρέπεται την μεταχείρισή της ως όλον αφενός και αφετέρου διασαλεύει την έννοια των προ-κατανοήσεων του ερμηνευτή.

Αναλυτικότερα, η αδυναμία άμεσης πρόσβασης στην παράδοση, που ο Gadamer υποστήριξε, προωθείται σε αδυναμία άμεσης πρόσβασης σε κάθε τι που παραδίδεται. Η ερμηνευτική, λοιπόν, από διαδικασία συμφιλίωσης μεταξύ δύο πόλων εγκαθίσταται στο εσωτερικό και των δύο : του όλου και του μέρους, της παράδοσης και του προς κατανόηση ζητήματος, του νόμου και της υπό κρίση περίπτωσης. Στο επίπεδο δηλαδή, της νομικής ερμηνευτικής, οι προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή που, όπως προελέχθη, τον κάνουν να αντιμετωπίζει τον νόμο ως ένα κείμενο με πρωτίστως κανονιστικό χαρακτήρα δεσμευτικό για όλους, που αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου δικαιοσύνη πεδίου,

---

⁴¹ σελ 126 το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα

⁴² Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να προσεγγίσουμε στο παρόν πλαίσιο επισκόπησης του έργου του Derrida την έννοια του *ίχνους (trace)* που ο ίδιος εισάγει όπου σε επίπεδο γλωσσολογίας δηλώνει την αδυναμία εντοπισμού του σημασιολογικού (ή του νοήματος εν γένει) καθαυτού αλλά μόνο *τα ίχνη* που αυτό αφήνει που δεν είναι τίποτα άλλο από τα σημαίνοντα ή τις αναφορές του. (πρβλ σχετικά «Περί Γραμματολογίας», Ζακ Ντερριντά επιμέλεια σειράς: Παναγιώτης Κονδύλης μετάφραση: Κωστής Παπαγιώργης, εκδόσεις Γνώση, 1990)

που χρήζει νομικής εφαρμογής πάνω σε μια συγκεκριμένη περίπτωση και ότι αποτελεί θεμέλιο για την εξαγωγή μιας κρίσης που θα αποδίδει δικαιοσύνη δεν καταλαμβάνουν εκ των προτέρων τον ερμηνευτικό ορίζοντα του ερμηνευτή και απλώς ενεργοποιούνται από την ανοίκεια υπό κρίση περίπτωση. Δεν είναι, με άλλα λόγια, κατανοήσεις που έχουν ήδη λάβει χώρα (προ-κατανοήσεις) και απλά ελέγχονται από το προς κατανόηση ζήτημα αλλά προσεγγίζονται κάθε φορά διαφορετικά. Οι πρωτόλειες εκτιμήσεις του ερμηνευτή του δικαίου αποτελούν, κατά την νομική ερμηνευτική, την αφετηρία για την διαδικασία της εφαρμογής του κανόνα⁴³, ωστόσο πως γίνεται να έχει κανείς πρόσβαση στην αφετηρία αφού το ανοίκειο προς κατανόηση ζήτημα, η υπό κρίση περίπτωση, έχει ήδη θέσει σε κίνηση τη διαδικασία;

Ο Gadamer, πράγματι, δεν αντιλαμβάνεται τις προ-κατανοήσεις ως μη ελέγξιμες ή ανεπίγνωστες αλλά διαρκώς επανελέγξιμες από την εφαρμογή τους στην υπό κρίση περίπτωση. Κάνει μάλιστα λόγο για κριτικό έλεγχο των προ-κατανοήσεων με κριτήριο το αν εναρμονίζονται με τη δεδομένη και συγκεκριμένη συγκυρία.⁴⁴ Σύμφωνα, όμως, με τον Derrida καμία πρόσβαση στην αρχή ή στην αφετηρία δεν είναι εφικτή⁴⁵. Αυτό που ελέγχεται δεν είναι το αρχικώς κατανοηθέν ή η αρχική εκτίμηση του κανόνα δικαίου αφού η υπό κρίση περίπτωση έχει μεταφέρει την ερμηνεία-εφαρμογή σε μεταγενέστερο σημείο της αφετηρίας, σε μεταγενέστερο, δηλαδή, σημείο από εκείνο που θα ήθελε ο Gadamer να βρίσκονται οι προ-κατανοήσεις. Κάθε φορά που ο ερμηνευτής σύμφωνα με τον ερμηνευτικό κύκλο επιστρέφει στις προ-κατανοήσεις του για τις επανεξετάσει και να κατορθώσει την ορθή, εν τέλει, εφαρμογή του κανόνα αξιώνει μια διαφορετική κατανόηση από την

---

⁴³ 829 «Δίκαιο και Δικανική Κρίση» Παύλος Σούρλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017

⁴⁴ Βλ. υποσημείωση υπ.αρ' 3

⁴⁵ Στο σημείο αυτό υπάρχει μια μετατόπιση από την φαινομενολογία του Husserl, ο οποίος έθετε αφετηριακά το πράγμα καθ' αυτό και πάνω σε αυτό βάσιζε την δυνατότητα διάκρισης του πρωτοτύπου από κάθε παράγωγο. Στη θέση του χουσερλιανού πράγματος ο Derrida τοποθετεί *το σημείο* το οποίο δεν φέρει εντός του το νόημα καθ' αυτό και ούτε χαρακτηρίζεται από μια ξεκάθαρη νοηματική καταγωγή.

προηγούμενη. Επομένως μια πρώτη-αρχική εκτίμηση ως θεμέλιο και αφετηρία για την εφαρμογή του κανόνα δεν μπορεί να εντοπισθεί.

Το παράδοξο της ερμηνευτικής θέσης

Το ερώτημα, όμως, που αμέσως γεννάται, είναι σε τι συνίσταται πλέον ο ερμηνευτικός ορίζοντας του ερμηνευτή. Μπορεί σύμφωνα με τον Gadamer να είναι διαρκώς ανανεωνόμενος και ανοικτός στα εκάστοτε ανοίγματα ζητήματα που δεν εμπεριέχονται σε αυτόν αλλά έχοντας απολέσει την ριζική του προϋπόθεση, δηλαδή, τις προ-κατανοήσεις και τις προκαταλήψεις τι είναι αυτό που τον συγκροτεί; Πράγματι, όπως εκτέθηκε ανωτέρω οι προ-κατανοήσεις παρότι δεν έχουν έναν μυστικιστικό ή ανεπίγνωστο χαρακτήρα διατηρούν έναν υπερβατολογικό ρόλο στο βαθμό που είναι προϋπόθεση οιασδήποτε κατανόησης. Η προσοικείωση εκ μέρους του ερμηνευτή των ανοικτών ζητημάτων διευρύνει τον εν λόγω ορίζοντα του. Η ορθή εφαρμογή του κανόνα στην υπό κρίση περίπτωση διευρύνει τον ερμηνευτικό ορίζοντα του εφαρμοστή του δικαίου με αυτή την επιπλέον μοναδική και ενική κατανόηση-εφαρμογή. Αν, όμως, όπως φαίνεται από τις γκανταμεριες αναφορές, αυτό που συνθέτει τον ερμηνευτικό ορίζοντα (ενν. οι επικαιροποιημένες προ-κατανοήσεις) δεν έχει αφενός την έννοια του συνόλου, όπως αναφέρθηκε αλλά μια αναδιάρθρωσης και αφετέρου δεν είναι παρά κάθε φορά ανανεωνόμενη ερμηνευτική προσέγγιση, καταλύεται ο a priori δομικός ρόλος της ερμηνευτικής θέσης. Από μια θέση, δηλαδή, της συνείδησης (standpoint) ο ερμηνευτικός ορίζοντας μετατρέπεται σε μια διαρκή κίνηση καθώς ο πεπερασμένος του χαρακτήρας δεν σημαίνει απλώς την αδυναμία καθαρού αναστοχασμού, όπως ο Gadamer ανέπτυξε, αλλά είναι έκδηλος ως αποδομήσιμος (και όχι απλώς ως πεπερασμένος) σε κάθε ενέργημα του Λόγου (discourse) σύμφωνα με τον Derrida. Ο αποδομήσιμος χαρακτήρας, δηλαδή, δεν συνίσταται στην διαφορά του με τον καθάρo αναστοχασμό αλλά στη διαφορά ως έναν από τους όρους του.

Αυτή η ντεριντιανή προσέγγιση της ερμηνευτικής θέσης ως μια διαρκούς κίνησης έχει άμεσες συνέπειες για τον εφαρμοστή του Δικαίου, ο οποίος δείχνει να χάνει την αφετηριακή θέση που κατείχε στον ερμηνευτικό κύκλο. Συγκεκριμένα, δεν ακολουθεί μια πορεία εκκινώντας από τις πρώτες του εκτιμήσεις και περνώντας στην συνέχεια στην ερμηνεία του κανόνα ως εφαρμογή στην υπό κρίση περίπτωση και πάλι από την αρχή μέχρι την επιτυχή ολοκλήρωση της διαδικασίας. Η απώλεια της αφετηριακής θέσης των προ-κατανήσεων προφανώς δεν επανεισάγει κατά τον Derrida έναν καθαρό υποκειμενικό αναστοχασμό από την πλευρά του εφαρμοστή του δικαίου που μπορεί να εξετάζει αντικειμενικά τον κανόνα δικαίου. Κάθε άλλο, εκτοπίζει την θέση του εν λόγω εφαρμοστή από το επίκεντρο της έντασης μεταξύ προ-κατανοήσεων και ετερότητας. Εισάγει, με άλλα λόγια την ετερότητα ήδη εντός των προ-κατανοήσεων, καθώς κάθε κατανόηση καλείται εκ νέου σε έλεγχο από την υπό κρίση περίπτωση και αντιστρόφως με αποτέλεσμα να μην εντοπίζεται κανένας προηγητικός ρόλος σε κάποιες κατανοήσεις. Η πρώτη εκτίμηση του εφαρμοστή, λοιπόν, για την οποία κάνει λόγο η νομική ερμηνευτική, δεν έχει απριωτικό χαρακτήρα που απλώς τίθεται εν έργω κατόπιν της έγκλησης από την υπό κρίση περίπτωση, αλλά προκύπτει ενικά σε σχέση με την *έλευση*⁴⁶ της ανοίκειας περίπτωσης χωρίς να προηγείται.

Το αθεμελίωτο της προσύλληψης της εντελούς συνοχής

Η απώλεια από τις ντεριντιανές επιφυλάξεις του προηγητικού ρόλου των προ-κατανοήσεων επηρεάζει, προφανώς, και την προσύληψη της «εντελούς συνοχής» (Vorgriff der Vollkommenheit). Η εν λόγω προ-κατανόηση κατέχει έναν κεντρικό ρόλο στο κυκλική δομή της κατανόησης του Gadamer, ως η αρχική αντίληψη κάθε ερμηνευτή ότι αυτό που καλείται να κατανοήσει είναι δεκτικό κατανόησης, στο βαθμό που έχει μια εσωτερική συνοχή αφενός και αφετέρου μια εξωτερική σύνδεση με την αλήθεια. «*Η προσύληψη της εντελούς*

---

⁴⁶ Η έλευση κατά τον Derrida μαρτυρά ακριβώς την αδυναμία εμφάνισης ή τον προσδιορισμό μιας στιγμής όπου η ετερότητα είναι εμφανίσιμη ή παρουσιάσιμη

συνοχής προϋποθέτει λοιπόν όχι μόνο ότι το κείμενο είναι μια ισόμετρη έκφραση μιας ορισμένης σκέψεως, αλλά και ότι μας μεταδίδει την αλήθεια.»⁴⁷ Ως προϋπόθεση, λοιπόν, αξιώνει έναν προηγητικό ρόλο στη όλη διαδικασία του κατανοείν και συγκεκριμένα έναν προηγητικό ρόλο σε σχέση με την ετερότητα, ήτοι με το προς κατανόηση ζήτημα. Προκαταλαμβάνοντας, όμως, την ετερότητα ως κατανοήσιμη (δεκτική κατανόησης), η τελευταία παύει να είναι ανοίκεια και ενική. Με την προσύλληψη της εντελούς συνοχής αποδίδεται στον ερμηνευτικό ορίζοντα η δυνατότητα οικειοποίησης της ανοίκειας υπό κρίση περίπτωσης.

Ωστόσο, «εξοπλίζοντας» τον ερμηνευτή με μια τέτοια δυνατότητα επαναφέρεται με έναν ιδιόμορφο τρόπο, από τον Gadamer αυτό που αρχικά απορρίπτει: ένας υπερβασιακός υποκειμενικός στοχασμός στο βαθμό που αργiori δύναται να διευρύνει τον ορίζοντά του⁴⁸. Παρότι ο ερμηνευτικός ορίζοντας κατά τον Gadamer είναι πεπερασμένος και ανανεωνόμενος, καθώς εξαρτάται από το προς κατανόηση ζήτημα, παραμένει οικειοποιητικός εφόσον κάθε νέα κατανόηση κατά τον Gadamer αποτελεί μια εκ των προ-κατανοήσεων για κάθε επόμενη.

Επιπλέον, η προσύλληψη της εντελούς συνοχής έχει και το νόημα, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του διαλόγου, της θέλησης (will) να είναι κανείς κατανοητός αξιώνοντας το ίδιο από το επικοινωνιακό ενέργημα του συνομιλητή του. Ωστόσο, αυτή η θέληση, κατά τον Derrida, είναι ένα απόλυτο αξίωμα το οποίο δεν θα μπορούσε να προϋποθέτει κάτι άλλο από ένα υπερβατολογικό υποκείμενο. Η απολυτότητά του είναι ασύμβατη με τον πεπερασμένο χαρακτήρα του ερμηνευτικού ορίζοντα επαναφέροντας μια μεταφυσική της θέλησης που προσπαθεί να υπερβεί.⁴⁹

---

⁴⁷ 124 σελ το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998

⁴⁸ Σελ 53 Three Questions to Hans-Georg Gadamer Jacques Derrida (translated by Diane Michaelfelder and Richard Palmer)

⁴⁹Σελ 52-53 Three Questions to Hans-Georg Gadamer Jacques Derrida (translated by Diane Michaelfelder and Richard Palmer)

Αλλά και αντιστρόφως, η οπτική της προσύλληψης της εντελούς συνοχής ως κάθε τι που μεταφέρεται από την παράδοση είναι συνεκτικό νόηματος και αληθές προϋποθέτει ότι το «πράγμα»⁵⁰ είναι ένα σταθερό σημείο αναφοράς του κάθε ερμηνευτή γύρω από το οποίο λαμβάνει χώρα ο διάλογος. Κατά τον Derrida, ωστόσο, ένα σταθερό σημείο αναφοράς ως αφητηριακό σημείο δεν μπορεί να εντοπισθεί καθώς κάθε ερμηνευτική προσέγγιση είναι μεταγενέστερη του εν λόγω σημείου εκκίνησης. Η ερμηνευτική διαδικασία δε θα μπορούσε να έχει αναφορά στο *πράγμα* ή στο ανοίκειο ζήτημα αλλά μόνο σε άλλες αναφορές. Το νόημα του πράγματος δεν μεταφέρεται αυτούσιο μέσα από κάθε ερμηνεία ούτε κάθε ερμηνεία το προσεγγίζει όλο και περισσότερο. Όπως ο ερμηνευτικός ορίζοντας θα προϋπέθεται το προς κατανόηση ζήτημα έτσι και το τελευταίο θα προϋπέθεται τον εν λόγω ορίζοντα. Αυτή η «αλληλο-προϋπόθεση» τους αναιρεί τον προηγητικό ρόλο τόσο του ενός όσο και του άλλου με αποτέλεσμα να αποσυντίθενται από κεντρικές εστίες στη διαδικασία του κατανοείν. Το ανοίκειο προς κατανόηση ζήτημα ως ετερότητα, δηλαδή, βρίσκεται ήδη εγγεγραμμένο σε αυτό που ο Gadamer αποκαλεί ορίζοντα ανατρέποντας την ενότητά του.

Έτσι, μέσα από την εν λόγω προσύλληψη, η κυκλική ερμηνευτική διαδικασία, παρότι συλλαμβάνεται από τον Gadamer σαν επικαιροποιημένη και ενική παραγωγή κρίσεων είναι ταυτόχρονα εννοημένη «ως φανέρωση, αποκάλυψη, ανάσυρση στο φως, αλήθεια»⁵¹, μιας αλήθειας του ίδιου του πράγματός που κατάσχετα μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση με τον διάλογο των ερμηνευτών και την τελική σύντηξη των οριζόντων. Ίσως αυτό είναι ο κατάλληλος τρόπος να εξετάσουμε την απόφαση του Gadamer : «...το κέντρο , όπου επιφάνεται το πρακτήριο είναι της ιστορίας, το πρακτήριο είναι της ιστορικής συνείδησης.»⁵² Διατυπώνοντας, ο Derrida ότι κάθε ερμηνευτική

---

⁵⁰ Όρος που δανείζεται ο Gadamer από την φαινομενολογία του Husserl όπου κάθε αντικείμενο είναι ένα φαινομενικό αντικείμενο (πρβλ σχετικά το «Η φιλοσοφία ως αυστηρή επιστήμη, Edmund Husserl, μτφρ Ν.Σκουτερόπουλος)

⁵¹ Σελ 99 «Λευκή Μυθολογία», Jacques Derrida, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ», 2004

⁵² 134 σελ «το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης.», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998

προσπάθεια δεν έχει αναφορά σε ένα κέντρο αλλά μόνο σε άλλες αναφορές με απροσδιόριστο τρόπο, αποσταθεροποιεί το εν λόγω κέντρο, καθώς ποτέ δεν φανερώνεται, εν τέλει, το αληθές νόημα του προς κατανόηση ζητήματος αλλά αναβάλλεται μέσα σε κάθε επαναπροσέγγιση ως μια διαρκής έλευση.

Επιφυλάξεις για τον ρόλο το δικαίου κατά την εφαρμογή του.

Το ζήτημα είναι να διαφανούν οι συνέπειες της εν λόγω αποσταθεροποίησης της κεντρικής θέσης που κατέχει το πράγμα, γύρω από το οποίο περιστρέφεται η ερμηνευτική, στο χώρο της εφαρμογής του Δικαίου. Όπως έχει ήδη τεθεί, σύμφωνα με τα σχήμα του ερμηνευτικού κύκλου η διαδικασία κατανόησης εκκινεί με την συνάντηση των προ-κατανοήσεων με την υπό κρίση ανοίκεια και ειδική περίπτωση. Εν συνεχεία, ο ερμηνευτής του δικαίου από κοινού με του πιθανούς λοιπούς ερμηνευτές ξεκινούν , ο καθένας από την δική του οπτική γωνία να εξετάζουν την ερμηνεία-εφαρμογή του κανόνα στην ειδική υπό κρίση περίπτωση ελέγχοντας τις πρώτες αντιλήψεις που έχουν σχετικά με τον εφαρμοστέο κανόνα και τον νομικό χαρακτηρισμό της υπό κρίση περίπτωσης. Με άλλα λόγια ο εφαρμοστής καλείται να εναρμονίσει όλες του τις προ-κατανοήσεις , ήτοι αυτές που αφορούν την δεσμευτικότητα του δικαίου, την ερμηνεία του κανόνα, και την απονομή δικαιοσύνης ως αναπόσπαστο κομμάτι της νομικής πρακτικής στην ειδική και συγκεκριμένη περίπτωση. Η εναρμόνιση αυτή δε, δεν είναι απλή υπαγωγή του ειδικού στο γενικό το οποίο το κατέχει ο ερμηνευτής με όρους καθαρά γνωσιο-θεωρητικούς αλλά για μια γνήσια εμπειρία συγκεκριμενοποίησης.

Ωστόσο, όπως έχει ήδη φανεί, οι μέχρι τώρα διατυπωμένες ενστάσεις του Derrida, στόχευσαν κυρίως στην αποδόμηση αφενός του προηγητικού ρόλου των κατανοήσεων και στην αντιμετώπισή τους από τον Gadamer ως ένα ενιαίο σύνολο με θετικούς όρους και ιδιότητες (παρότι ανοικτό) και αφετέρου στην ύπαρξη του πράγματος καθ' αυτό. Ως εκ τούτου, η διάκριση μεταξύ των προ-κατανοήσεων και της ειδικής υπό κρίση περίπτωσης διασαλεύεται και με τη σειρά του ο εφαρμοστής του δικαίου χάνει την θεμελιακή του θέση στο βαθμό

που ο ερμηνευτικός του ορίζοντας δεν είναι μια δομή με θετικά χαρακτηριστικά αλλά μια διαρκής μετατόπιση.

Ειδικότερα, η οπτική του κανόνα υπό το πρίσμα της απονομής δικαιοσύνης καθιστά την ύπαρξη ενός κανόνα καθ' αυτού και χωρίς πρακτική εφαρμογή ανεδαφική. Το γεγονός αυτό τονίζει ιδιαίτερα και ο Gadamer δηλώνοντας ότι η ερμηνεία του δικαίου πρέπει να γίνεται με νομικό τρόπο (legal way) και σύμφωνα με το (ή από) πρακτικό καθήκον⁵³ και πάντα σύμφωνα με τη καθολική δεσμευτικότητα του δικαίου. Αυτό δηλώνει, και κατά τον Derrida, ότι υπάρχει μια εξάρτηση του κανόνα με την εφαρμογή του. Δεν δύναται να εντοπισθεί ένας κανόνας ξέχωρος από την *εφαρμοσιμότητα του*⁵⁴. Η δε εφαρμοσιμότητα του δικαίου δεν συλλαμβάνεται από τον Derrida ως μια εξωτερική ισχύς εξαναγκασμού αλλά ως η διαπλοκή του δικαίου με την απονομή δικαιοσύνης. Δηλαδή, της «δικαιοσύνης ως δικαίου»⁵⁵ και όχι ως τυφλή υποταγή σε μια εξωτερική ισχύ. Η κανονιστικότητα, δηλαδή, του δικαίου απορρέει τρόπον τινά από τη σχέση του με τη Δικαιοσύνη, η οποία όμως για λόγους που θα αναπτυχθούν δεν είναι πλήρως αναγώγιμη στο δίκαιο.

Κατ' επέκταση η συγκεκριμενοποίηση (concretizing) του κανόνα πάνω στην ειδική περίπτωση, που προτείνει ο Gadamer, δεν μπορεί να λάβει χώρα υπό τις συνθήκες μιας ασφαλούς προϋπόθεσης. Κάθε προϋπόθεση, κατά τον Derrida, αναβάλλεται μέχρι την εμφάνιση αυτού για τα οποία προϋποτίθεται και μέσω του οποίου επανεπικυρώνεται. Ο κανόνας του δικαίου ως κανόνας εφαρμόσιμος αναβάλλεται όταν καλείται να εφαρμοστεί στην ειδική περίπτωση, καθώς κάθε προηγούμενη ερμηνεία ή κατανόηση (προκατανόηση) ή γνώση δεν παρέχει καμία εγγύηση για την εφαρμογή του. Ο εφαρμοστής του δικαίου δεν έχει κάτι να προϋποθέσει με ασφάλεια εφόσον η ειδική περίπτωση απαιτεί μια επανερμηνεία του κανόνα διαφορετική και ποτέ όμοια της προηγούμενης. Επομένως, την στιγμή που ο εφαρμοστής του δικαίου

---

⁵³ 337 σελ Truth and Method, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall

⁵⁴ Σελ 17 σε, «Ισχύς Νόμου», Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη. Εκδόσεις Πατάκη, 2015

⁵⁵ ομοίως

λαμβάνει μια απόφαση ο κανόνας του δικαίου αλλά και οι λοιπές αντιλήψεις του αναστέλλονται.

Ακολουθως, κάθε θεμέλιο , κάθε αρχή, κάθε αφετηρία τη στιγμή της απόφασης δεν μπορούν να αποτελέσουν απόλυτη δικλείδα ασφαλείας για την κρίση του εφαρμοστή. Εφόσον, λοιπόν, σε σχέση με την ειδική περίπτωση δεν προϋπάρχουν τα ανωτέρω, ο εφαρμοστής καλείται να τα *επανεπινοήσει*⁵⁶. Αυτό δε, έχει σημαντικές διαφορές με τον επανέλεγχο των πρώτων εκτιμήσεων και την επικαιροποίηση του ερμηνευτικού ορίζοντα που προτείνει ο Gadamer καθώς αυτός αποτυπώνει με φορμαλιστικό τρόπο την κατανόηση-εφαρμογή ως διαδικασία με αφετηρία και τέλος ενώ από την άλλη οι επιφυλάξεις του Derrida αναδεικνύουν ότι δεν μπορούν εντοπισθούν φάσεις ή στάδια στη διαδικασία καθώς το αποδομητικό στοιχείο της διαφοράς την διατρέχει ολόκληρη σε κάθε της σημείο. Με άλλα λόγια, σε κάθε κίνηση που κάνει ο ερμηνευτής του δικαίου από τις προ-κατανοήσεις του και το γενικό του κανόνα δικαίου στην ατομική περίπτωση αναμετράται με κάτι διαφορετικό. Επομένως αυτή η συνεχώς διαφορετική προσέγγιση δεν μπορεί να γίνεται υπό το φως ενός σταθερού θεμελίου , π.χ ενός κώδικα δικαίου ή ενός κανόνα. Αυτό δε σημαίνει ,όμως, ότι δεν λαμβάνεται υπόψη ο νόμος ή ο εκάστοτε κανόνας αλλά ότι δεν λαμβάνονται υπόψη άμεσα και μηχανικά ως αφετηριακά θεμέλια παρά μόνο μέσα από τις αναφορές τους και τις κάθε φορά διαφορετικές επαναπροσεγγίσεις τους που αποτελούν και την *επανεπινοήση* ή *επανεγκαθίδρυση* του κανόνα.

Η ενική περίπτωση

Με βάση τα ανωτέρω αρχίζει να εμφανίζεται και ο ρόλος της υπό κρίση περίπτωσης στη σκέψη του Derrida. Αν γίνεται λόγος για κάθε φορά διαφορετικές ερμηνευτικές ενέργειες ποια είναι η λειτουργία ή το

---

⁵⁶ Σελ 62 «*Ισχύς Νόμου*», Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη. Εκδόσεις Πατάκη , 2015

χαρακτηριστικό της ανοίκειας ειδικής περίπτωσης; Είναι εν τέλει εναρμονίσιμη με το γενικό του κανόνα και εν γένει με τις προ-κατανοήσεις του κρίνοντος;

Ειδικότερα, όπως υποστηρίζει και ο Gadamer η εφαρμογή νοείται ως η συγκεκριμενοποίηση του κανόνα στην ειδική περίπτωση. Η απλή γνώση του κανόνα δεν αρκεί. Για να γίνει λοιπόν, ο κανόνας συγκεκριμένος απαιτείται να εμφανισθεί η ανοίκεια και ειδική περίπτωση. Πριν από αυτή, μπορεί ο κανόνας να ανήκει στην τάξη τη γνώσης ή να έχει εφαρμοστεί σε άλλες περιπτώσεις αλλά δεν είναι αυτό που απαιτείται σε αυτή τη διαφορετική περίπτωση. Μένει λοιπόν να επανεπινοηθεί. Η επανεπινοήση δεν μπορεί λοιπόν να στηρίζεται στον κανόνα τη στιγμή της εφαρμογής, αφού αυτός τη στιγμή αυτή επανεπινοείται. Η εναρμόνιση, λοιπόν, δεν μπορεί ποτέ να είναι ολοκληρωμένη ή τέλεια αφού η απόφαση του εφαρμοστή του δικαίου είναι εγκλωβισμένη σε αυτό το σχήμα. Αυτό δε όπως προαναφέρθηκε δεν σημαίνει ότι η απόφαση δεν λαμβάνει τίποτα υπόψη αλλά ότι για να δίκαιη οφείλει να περάσει από αυτή τη δοκιμασία⁵⁷.

Κατ' επέκταση, η υπό κρίση περίπτωση στο βαθμό που δεν είναι ποτέ πλήρως εναρμονίσιμη με τον κανόνα προκύπτει ως ετερογενής ως προς την τάξη αυτού. Παραμένει με άλλα λόγια πάντοτε *ενική* σε σχέση με τον κανόνα. *Ενική* και ετερογενής δε, όχι μόνο ως μη υπαγώγιμη στο γενικό του κανόνα σύμφωνα με τη θετικιστική ή την λογική προσέγγιση, στην οποία αντιτίθεται και ο Gadamer, αλλά παραμένει ετερογενής ακόμα και στην ερμηνευτική εναρμόνισή της με τον κανόνα και εν γένει με τις προ-κατανοήσεις του κρίνοντος. Σύμφωνα με τον Derrida, συγκεκριμένα, ο κανόνας ανήκει στην τάξη του *υπολογισμού*⁵⁸. Αυτό συνίσταται στο ότι έχει μια κανονιστική διάσταση πρωτίστως αλλά και ότι μπορεί ακόμα να προσεγγισθεί γνωστικά, να θεσπιστεί να τροποποιηθεί (ασχέτως αν η κανονιστικότητα παραμένει το κυρίαρχο ή

---

⁵⁷ Τη δοκιμασία της ανεπικρισίας όπως την ονομάζει ο Derrida. Την αδυναμία δηλαδή της κρίσης να λαμβάνει χώρα σύμφωνα με ένα σταθερό θεμέλιο, π.χ έναν κανόνα.

⁵⁸ 65 σελ «*Ισχύς Νόμου*», Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη. Εκδόσεις Πατάκη, 2015

εγγενές γνώρισμά τους). Αντιθέτως, η ενική περίπτωση παραμένει μια ριζική ετερότητα σε σχέση με την τάξη αυτή. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι δεν διέπεται από έναν κανονιστικό χαρακτήρα αλλά και ότι δεν προσεγγίζεται γνωστικά. Κάθε προσπάθεια αντικειμενικοποίησής της παραγνωρίζει τον ενικό και ετερογενή χαρακτήρα της. Συνακόλουθα, δεν είναι ούτε πλήρως ερμηνεύσιμη. Αυτό, συνεπώς, που κάθε φορά ερμηνεύεται δεν είναι η ενική περίπτωση αλλά οι συνδηλώσεις της και τα συγκείμενά της καθώς αυτή δεν εντοπίζεται ποτέ παρούσα στον εαυτό της ή αλλιώς δεν υπάρχει καθ'αυτή ως *factum brutum* και δεν συγκροτεί αυτό που στην φαινομενολογική παράδοση αποκαλείται *πράγμα*⁵⁹.

Συνεπώς, στο επίπεδο της γλώσσας είναι μια ριζική ετερότητα πριν από κάθε γλωσσική αφαίρεση γενίκευσης της και νομικού χαρακτηρισμού καθώς και ο εν λόγω χαρακτηρισμός δεν είναι ποτέ πλήρης. Συγκεκριμένα, «η γλωσσική σύλληψη της ατομικής περίπτωσης είναι αδύνατη χωρίς γενίκευση, και εφ' όσον η γενίκευση αυτή ενέχει κάποια κανονιστικά στοιχεία, η κρίσιμη κανονιστικότητα δεν είναι δυνατόν να γεννάται από την ατομικότητα της περίπτωσης και μόνο αλλά συνδέεται εξ υπαρχής με κάποιους γενικούς κανόνες υπό ευρεία έννοια – για την ακρίβεια με κάποιες ηθικοπολιτικές αρχές»⁶⁰ Η υπό κρίση περίπτωση, όπως αυτή εισάγεται στον δικαστή έχει ήδη εγγραφεί στα σχήματα της γλώσσας επομένως έχει ήδη υποστεί μια αφαίρεση-γενίκευση. Η αφαίρεση ,με τη σειρά της, συνίσταται την άρση της ειδικής περίπτωσης από την τάξη του ενικού και την επανατοποθέτησή της στην τάξη του κανονιστικού. Το πεδίο της κανονιστικότητας, όμως, δεν μπορεί να συλληφθεί πλήρως παρά μόνο με τον συσχετισμό του με τις ειδικές περιπτώσεις εφαρμογής του⁶¹, πριν προφανώς,

---

⁵⁹ Γύρω από το οποίο κάνει λόγο ο Gadamer ότι περιστρέφεται ο διάλογος και η διαδικασία της κατανόησης («η ερμηνευτική κατανόηση αρχίζει και τελειώνει με το ίδιο το πράγμα» σελ 133 «το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης.», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998

⁶⁰ Σελ 834 «Δίκαιο και Δικανική Κρίση» Παύλος Σούρλας, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2017

⁶¹ Στην ίδια σελίδα, υποσημείωση 42 , «Δίκαιο και Δικανική Κρίση» Παύλος Σούρλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτη, 2017

αυτές εγγραφούν στο εν λόγω πεδίο. Πριν ,δηλαδή, ακόμα και από την γλωσσική τους αφαίρεση. Ακόμη ,συνεπώς, και στην περίπτωση του διαλόγου, όπου ,σύμφωνα με τον Gadamer , οι ερμηνευτές εκκινώντας από διαφορετικές οπτικές γωνίες και με κοινό τόπο την ερμηνεία της ειδικής περίπτωσης προσπαθούν να την κατανοήσουν και να συντήξουν τους ορίζοντές τους η ενική περίπτωση διαφεύγει οιασδήποτε οικειοποίησης. Με την πορεία του διαλόγου, δεν προσεγγίζεται ολοένα και περισσότερο η υπό κρίση περίπτωση, αλλά κάθε φορά με τις ερωτήσεις και τις αποκρίσεις των συμμετεχόντων το νόημα της αναβάλλεται και μετατίθεται στην επόμενη ερώτηση και στην επόμενη απάντηση.

Το ερώτημα λοιπόν που προκύπτει από τον ανοίκειο χαρακτήρα της ενικής περίπτωσης μαρτυρά αφενός την αδυναμία άμεσης και μηχανικής σύλληψής της και αφετέρου την απόσταση από τη σημασία της. Κάθε προσπάθεια απάντησης στο ερώτημα είναι μια νέα προσπάθεια κατανόησης του ερωτήματος ή οποία και αυτή με τη σειρά της δεν λαμβάνει χώρα άμεσα και μηχανικά αλλά βρίσκεται σε απόσταση από την σημασία του ερωτήματος. Επομένως, δεν μπορεί να βρεθεί μια στιγμή κατά την οποία η ενική περίπτωση να είναι εντοπίσιμη νοηματικά⁶². Ο Gadamer αναφέρει ότι «...η τροπή της αναφομοίωσης ετερότητας σε κάτι έτερο, αληθινά έτερο και συνεπώς

---

⁶² Αυτή τη διαδικασία-φαινόμενο αποκαλεί ο Derrida διαφορά (*Différance*) θέλοντας να δείξει ότι η σημασία προκύπτει μέσα από ένα σύστημα διαφορών και δεν είναι ποτέ παρούσα ή εντοπίσιμη καθώς διολισθαίνει από σημείο σε σημείο.(πρβλ σχετικά «Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση», Γεράσιμος Κακολύρης, εκδόσεις Εκκρεμές, 2004) . Εν προκειμένω, το ερώτημα που γεννάται από την ετερότητα της ειδικής περίπτωσης δεν ταυτίζεται με αυτή αλλά η σημασία της διολισθαίνει-αναβάλλεται στο ερώτημα και εν συνεχεία η σημασία του ερωτήματος αναβάλλεται σε μια πιθανή απάντηση (εφόσον γίνεται λόγος περί διαλόγου). Έτσι, η *συνάντηση*, όπως την συλλαμβάνει ο Gadamer (βλ. *ανωτέρω*) των διαλεγόμενων πάνω στο πράγμα (στο προς κατανόηση ζήτημα) δεν λαμβάνει ποτέ χώρα.

αφομοιώσιμο, είναι κάθε φορά μια δυνατότητα που μένει ανοικτή ή μια νέα δυνατότητα που εκκαλύπτεται δια της ερωτήσεως»⁶³.

Ωστόσο, για τον Derrida η ετερότητα παραμένει ριζική ετερότητα, δηλαδή, μη αφομοιώσιμη στο βαθμό που δεν υπάρχει ένα σημείο εντοπισμού της, ήτοι στον βαθμό που δεν είναι ποτέ παρούσα αλλά διολισθαίνει σε κάθε ερώτηση, σε κάθε απάντηση, σε κάθε σημείο, σε κάθε αφαίρεση, σε κάθε χαρακτηρισμό νομικό και μη. Το ερώτημα που γεννάται από τον ανοίκειο χαρακτήρα της μαρτυρά την δυνατότητα της αφομοίωσης η οποία όμως είναι αδύνατη. Πρόκειται ,λοιπόν, για μια *δυνατότητα του αδυνάτου*. «*Αν έρχεται συμβαίνει [arrive] μόνον αυτό που είναι ήδη δυνατόν, [...] τότε αυτό δεν κάνει ένα συμβάν. Το συμβάν είναι δυνατόν μόνο εφόσον έρχεται [vient] από το αδύνατον. Έρχεται-συμβαίνει ως η έλευση [venue] του αδυνάτου, εκεί όπου ένα "ίσως" μας στερεί όλη την ασφάλεια και αφήνει το ερχόμενο μέλλον στο ερχόμενο μέλλον.*»⁶⁴. Το ανοίκειο στοιχείο της υπό κρίση περίπτωσης παραμένει απροϋπόθετο καθώς κάθε προσπάθεια υπολογισμού του ή μετάφρασής του ή ένταξής του στο κανονιστικό πεδίο παραβλέπει την ετερογένεια του. Δεν υπάρχει ,με άλλα λόγια ένα καθορισμένο πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα.

Το ζήτημα της απόφασης

Ως εκ τούτου η αφομοίωση της ενικής περίπτωσης στην οποία καταλήγει ο Gadamer παραβλέπει τον όρο του *αδυνάτου* και εμμένει σε αυτό του *δυνατού*. Η ερμηνεία που αφομοιώνει εν τέλει, παρακάμπτοντας το αδύνατο της αφομοίωσης, είναι μια ερμηνεία επιτελεστική, καθώς δεν διαπιστώνει απλώς την ειδική περίπτωση (καθώς είναι σημασιολογικά μη εντοπίσιμη) αλλά την

---

⁶³ Σελ 131 το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης., Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα

⁶⁴ Jacques Derrida, Papier Machine, Galilée, σς. 284-285, μτφρ Βαγγέλη Μπιτσιώρη, Παρίσι 2001

μετασχηματίζει ή την παράγει.⁶⁵ Η προαναφερθείσα λοιπόν, σύλληψη της ειδικής περίπτωσης, που είναι αδύνατη χωρίς κάποια γλωσσική γενίκευση, δεν είναι ποτέ απόλυτη ή πλήρης, καθώς το ειδικό-ενικό είναι αδύνατον να αφομοιωθεί πλήρως στο γενικό λόγω μια ριζικής ετερογένειας , η οποία συνίσταται στην αδυναμία εντοπισμού του ειδικού στη τάξη του γενικού⁶⁶ και την αδυναμία υπολογισμού του, δηλαδή αναστοχαστικής-αναλογιστικής εκτίμησής του ή εναρμόνισής του με τον κανόνα ή/και, εν γένει , με αυτό που ο Gadamer συλλαμβάνει ως *προ-κατανοήσεις*.

Ωστόσο θα πρέπει να διερευνηθεί η σχέση του ερωτήματος, που προκύπτει από την ανοίκεια περίπτωση, και του δικαίου. Ο Derrida δηλώνει ότι η ενική περίπτωση είναι μη αναγώγιμη/υπαγώγιμη αλλά και μη οικειοποιήσιμη ερμηνευτικά. Το γεγονός αυτό, μαρτυρά μια ξεκάθαρη μετατόπιση από τον Gadamer. Η τελική κατανόηση που επέρχεται με την κυκλική κίνηση από τις προ-κατανοήσεις στην υπό κρίση περίπτωση, σύμφωνα με τον Gadamer, προϋποθέτει ότι η ανοίκεια περίπτωση είναι τελικά οικειοποιήσιμη από όσους μετέχουν στην ερμηνεία της και η αλήθεια προκύπτει ως απαύγασμα της κυκλικής αυτής κίνησης. Αμφότερες οι προσεγγίσεις ,όμως, δείχνουν να συλλαμβάνουν το ερώτημα που προκύπτει από τον ανοίκειο και ξένο χαρακτήρα της ειδικής περίπτωσης ως ένα ερώτημα συνδεδεμένο με την δικαιοσύνη.

Αναλυτικότερα, από τη μία ο Gadamer, αναφέρει, όπως προαναφέρθηκε, ότι η δικαστική απόφαση, επομένως, είναι «εκτέλεση πραγμάτων με

---

⁶⁵ «*Jacques Derrida: Δικαιοσύνη, δίκαιο – συμβάν, μεσσιανικότητα*» Βαγγέλης Μπιτσώρης όπου πρβλ:1)J.L.Austin Πως κάνουμε πράγματα με τις λέξεις, εκδόσεις Εστία, μτφρ Αλέξανδρος Μπίστης, 2003 2)Jacques Derrida, «Signature événement contexte», στου ιδίου, *Marges de la philosophie*, Παρίσι: Minuit, 1972, σσ. 365-393, εν προκειμένω σ. 382.

⁶⁶

λόγια»⁶⁷. και «η τέχνη του νομικού είναι ταυτόχρονα απονομή δικαιοσύνης»⁶⁸. Επομένως, το ερώτημα-πρόκληση από την υπό κρίση περίπτωση δεν παύει να γίνεται υπό το φως κάποιων ρητών και άρρητων προϋποθέσεων μία εκ των οποίων είναι η εφαρμογή ως αίτημα πρακτικό : τι πρέπει κανείς να *πράξει* ερχόμενος αντιμέτωπος με την υπό κρίση περίπτωση. Το ερώτημα λοιπόν δεν εξαντλείται σε μια γνωστική προσέγγιση αλλά αποτελεί, κατά τον Gadamer, τη δυνατότητα μιας αφομοίωσης ή γεφύρωσης της έντασης με πρακτικό χαρακτήρα ή τρόπο. Ακολουθώντας την αριστοτελική διάκριση *ποίησης* και *πράξης* , η κατανόηση ταυτιζόμενη με την εφαρμογή ανήκει στη δεύτερη κατηγορία. Καμία *τέχνη* λοιπόν δεν τον απαλλάσσει από την διαδικασία να σκεφτεί και να αποφασίσει. Η απόφαση λοιπόν , δεν είναι μια τέχνη που διδάσκεται αλλά, εφόσον βρισκόμαστε στο πεδίο της νομικής πρακτικής⁶⁹ είναι ένα ερώτημα σχετικά με το δίκαιο (ως απονομή δικαιοσύνης). Αν , λοιπόν, η γεφύρωση ως εφαρμογή- κατανόηση λαμβάνει χώρα, είναι επειδή ο εφαρμοστής του δικαίου λειτούργησε ακριβοδίκαια συγκεκριμενοποιώντας το γενικό στην ειδική περίπτωση χωρίς καμία αυθαιρεσία⁷⁰.

Από την άλλη όμως, η ντερινιανή προσέγγιση της απόφασης διαφέρει. Και σύμφωνα με τον Derrida, ο ανοίκειος χαρακτήρας της ετερότητας γεννά ένα

---

⁶⁷ 137 «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδόσεις Νήσος, 1997

⁶⁸ 107 «ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης», Η.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδόσεις νήσος, 1997

⁶⁹ Ο Gadamer αναφέρει ότι : « όλα αυτά» αναφερόμενος στην αριστοτελική σύλληψη της πρακτικής φιλοσοφίας και τις διακρίσεις *ποίησης* και *πράξης*, «ισχύουν και για την ερμηνευτική». Προφανώς εντάσσονται σε ένα διαφορετικό πλαίσιο από αυτή της αριστοτελικής αρετής αλλά διατηρούν ταυτόχρονα μια σύνδεση στο βαθμό που κατανόηση ως εφαρμογή έχει έναν πρακτικό χαρακτήρα ο οποίος δεν βασίζεται στην αντικειμενική εξέταση του πράττειν

⁷⁰ “ *It is part of the idea of the rule of law that the judge’s judgment does not proceed from an arbitrary and unpredictable decision*” σελ 338 *Truth and Method*, Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall

ερώτημα-απορία το οποίο είναι συνδεδεμένο με τη δικαιοσύνη⁷¹ ως ένα κάλεσμα ή κλήση προς αυτή. Η ετερότητα ως κλήση επιφέρει και μια οφειλή ή ένα καθήκον ανταπόκρισης η μέριμνας ως προς αυτή. Ωστόσο, αυτό δεν είναι ένα κάλεσμα-πρόκληση για μια τελική κατανόηση ή εφαρμογή αλλά παραμένει μια *ανικανοποίητη κλήση*. Ειδικότερα, εκεί που ο Gadamer κάνει λόγο για τη δυνατότητα της εναρμόνισης και συγκεκριμενοποίησης του γενικού του κανόνα στην ειδική, υπό κρίση, περίπτωση, ο Derrida αντιτάσσει τη δυνατότητα του αδυνάτου, στο βαθμό που η ειδική περίπτωση διαφεύγει οποιουδήποτε εντοπισμού. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην λαμβάνει χώρα μια γνήσια συνάντησή της με τον κανόνα. Συνεπώς, την στιγμή της απόφασης δεν συγκεκριμενοποιείται ένας κανόνας που έχει προ-κατανοηθεί αλλά κάθε (προ-)κατανόηση καταστρέφεται ή αναστέλλεται και επανεπινοείται για να μπορέσει να εφαρμοστεί. Λόγω της ετερογένειας του κανόνα και συνολικά του νομικού συστήματος με την ειδική περίπτωση η στιγμή της απόφασης δεν είναι μια γνήσια εμπειρία κατανόησης αλλά μια εμπειρία του αδυνάτου στο βαθμό που αυτή λαμβάνεται «σύμφωνα με κανόνες και συνάμα χωρίς κανόνα»⁷². Με άλλα λόγια, υπάρχει μια ασυμμετρία μεταξύ του κανόνα και της ειδικής περίπτωσης, όπου αποτρέπει τον κανόνα να αποτελέσει ένα θεμέλιο τη στιγμή της απόφασης. Αν δεν συλληφθεί κανονιστικά η ενική περίπτωση είναι ανέφικτη η συνεκτίμηση της και η εναρμόνισή της με τον κανόνα. Όμως, η στιγμή αυτής της κανονιστικής σύλληψης είναι πάντα ατελής : «*μια αδύνατη μετάφραση*»⁷³

Αυτό, ακολούθως, καθιστά, κατά τον Derrida, την απόφαση μια πραγματική απόφαση, από τη στιγμή που ο εφαρμοστής του δικαίου ούτε

---

⁷¹ «Ωστόσο πιστεύω ότι δεν υπάρχει δεν υπάρχει δικαιοσύνη χωρίς την εμπειρία- όσο αδύνατη κι αν είναι αυτή- της απορίας» 44 σελ *Ισχύς Νόμου*, Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη

⁷² 62 σελ «*Ισχύς Νόμου*», Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη. Εκδόσεις Πατάκη , 2015

⁷³ Σελ 212 «*Ισχύς Νόμου*», Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη. Εκδόσεις Πατάκη , 2015, που πρβλ Jacques Derrida, “Foi et savoir”, στο Jacques Derrida, Gianni Vattimo (επιμ.) ,La religion, ο.π, σ 28

οικειοποιείται ούτε προσδιορίζει την ετερότητα, η οποία με τη σειρά της ανατρέπει κάθε σταθερό θεμέλιο τη στιγμή της απόφασης επ' αυτής. Η τάξη, λοιπόν, του ενικού διαφέρει με αυτή της κανονιστικότητας. Ο εφαρμοστής του δικαίου σύμφωνα με τον Derrida δεν βρίσκεται στο εσωτερικό της έντασης γενικού και ειδικού τη στιγμή που αποφασίζει αλλά στην ένταση που προκύπτει από το γεγονός ότι πρέπει να αποφασίσει σύμφωνα με κάποιον κανόνα και ταυτόχρονα χωρίς κανόνα, δηλαδή στην ένταση μεταξύ κανονιστικότητας και ενικής περίπτωσης. Αυτή η αγεφύρωτη ένταση μαρτυρά τόσο την ετερογένεια τους (εξ ου και αγεφύρωτη) αλλά και τον αδιαχώριστο χαρακτήρα τους (εξ ου και ένταση). Η ανταπόκριση, με άλλα λόγια, στην πρόκληση από τον ανοίκειο χαρακτήρα της ειδικής περίπτωσης που προβάλλει ως οφειλή η ένα καθήκον δεν δύναται να λάβει χώρα σε κάτι απροϋπόθετο ή μη υπολογίσιμο αλλά δεσμεύεται να ακολουθεί την κανονιστικότητα. Επομένως, το δίκαιο ως υπολογίσιμη κανονιστικότητα είναι ετερογενές αλλά και αδιαχώριστο με την ανικανοποίητη δικαιοσύνη. Οφείλει κανείς να κινείται στο πεδίο της κανονιστικότητας, να λαμβάνει υπόψη του τον κανόνα και εν γένει το δίκαιο αλλά την στιγμή της απόφασης καλείται να τον επανεπινοήσει και όχι να τον εφαρμόσει. Αυτό αποτελεί κατά τον Derrida τη δοκιμασία του *ανεπίκριτου* (*indécidable*)⁷⁴, ως μια διπλή *δέσμευση η οποία συνίσταται σε* αυτή την μετάβαση του κρίνοντος από την τάξη του υπολογισμού στην τάξη του ενικού η οποία δεν δύναται να είναι ποτέ ακριβής. Η ακριβοδικία του Gadamer, στην σκέψη του Derrida εκτρέπεται ανυπολόγιστα σε μια ανικανοποίητη κλήση για δικαιοσύνη.

Στο σημείο, λοιπόν, αυτό καλούμαστε να επιστρέψουμε στην αρχική διαφωνία : η δικαιοσύνη, όπως και η αποδόμηση, δεν συγκροτεί ένα πεδίο με τις δικές του προϋποθέσεις, αλλά είναι μια διαρκής ερωτητική που αποσυνθέτει με τον προαναφερθέντα τρόπο άλλα ήδη συγκροτημένα πεδία. Σε αντίθεση με τη στάση του Gadamer, η δικαιοσύνη δεν θεματοποιείται ούτε εμπειρικλείεται στην ακριβοδική συγκεκριμενοποίηση του δικαίου ως σύνολο κανόνων αλλά είναι μια διαρκής κίνηση που αποδομεί το δίκαιο αναδεικνύοντας τα όριά του.

---

⁷⁴ «*Ισχύς Νόμου*», Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη. Εκδόσεις Πατάκη, 2015

Για τον ίδιο, λοιπόν, λόγο, δεν μπορεί να εντοπισθεί η δικαιοσύνη εκτός του δικαίου. Ούτε, όμως, και εντός του. Η δικαιοσύνη δεν εξαντλείται, κατά τον Derrida, στην κανονιστικότητα αλλά ούτε μπορεί να αποτελέσει ένα αρθρωμένο πεδίο ξέχωρα από αυτή. Επομένως, δεν μπορεί γίνει λόγος για μια δίκαιη κρίση όχι επειδή ο τάδε η ο δείνα κανόνας δεν εφαρμόστηκε ορθά αλλά λόγω μιας αδιαπέραστης εγγενούς ασυμμετρίας.

Ακολούθως, ο εφαρμοστής του δικαίου βρίσκεται ήδη εντός της δοκιμασίας ανεπίκριτου ή του μη αποφασίσιμου. Η απόφαση, δεν πρόκειται περί μιας αυθαιρεσίας βασισμένης στις προσωπικές του υποκειμενικές γνώμες καθώς αυτό αναιρεί την όλη ερωτητική του Derrida. Δεν προϋποτίθεται κανένα υποκειμενικό κριτήριο, βάσει των όσων έχουν εκτεθεί, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να γίνει λόγος για την προσωπική ισχύ-επιβολή του δικαστή, ως επιβολή αναγόμενη σε ένα υποκείμενο είτε υπερβατολογικό είτε εμπειρικά συγκροτημένο. Ο Derrida κινείται σε εντελώς διαφορετική τροχιά από ένα αποφασιοκρατικό (ντεσιζιονιστικό) μοντέλο υπερβαίνοντας τις ως άνω δύο αντίθετες κατηγορίες του υποκειμένου. Όπως και ο Gadamer, προσπαθεί να υπερβεί το δίπολο του υποκειμενικού υπερβασιακού στοχασμού και του αντίστοιχου εμπειρικά διαπιστώσιμου και συγκροτημένου. Ωστόσο, ο Derrida παραμένοντας επιφυλακτικός στην ύπαρξη της ερμηνευτικής θέσης του κρίνοντος συλλαμβάνει την απόφαση όχι ως μια ανανέωση του ερμηνευτικού ορίζοντα αλλά ως ενική κρίση που συμβαίνει στον κρίνοντα λόγω της ασυμφιλίωτης ετερότητας της υπό κρίση περίπτωσης.⁷⁵ Η μη αναγωγή, με άλλα λόγια, ενική περίπτωση ως απαραίτητος όρος κάθε κρίσης-απόφασης ανατρέπει την αναγωγή της τελευταίας στο πρόσωπο του κρίνοντος ως την θεμελιωτική πηγή εκπόρευσής της.

Αντί επιλόγου

---

⁷⁵ «Η παθητική απόφαση, όρος του συμβάντος, είναι πάντοτε μέσα μέσα μου, δομικά, μια άλλη απόφαση, μια απόφαση που σχίζει ως απόφαση του άλλου.» Jacques Derrida, *Politiques de l'amitié*, Galilée, Παρίσι 1994, μτφρ Βαγγέλη Μπιτσιώρη.

Αν θεωρήσουμε ότι είμαστε σε θέση να φωτίσουμε τη διαφορά των δύο στοχαστών γύρω από το ζήτημα της εφαρμογής του δικαίου θα μπορούσαμε, παρακάμπτοντας με τους κινδύνους που ελλοχεύει κάθε αφαίρεση, να θέσουμε τα εξής: από την μία πλευρά την απόδοση της δικαιοσύνης ως την συγκεκριμενοποίηση του κανόνα και από την άλλη την διαρκώς «καθ' οδόν» δικαιοσύνη ως διακριτή αλλά και αδιαχώριστη από την εφαρμογή του δικαίου. Με άλλα λόγια, από την μία την αληθή κατανόηση της ενικής ετερότητας και από την άλλη την ενική ετερότητα που διαφεύγει κάθε αληθούς κατανόησης. Ή ακόμα, από την μία την δικαιοσύνη ως κατανόηση της ετερότητας και από την άλλη την δικαιοσύνη ως ετερότητα.

Θα ήταν ασυνεπές να θεωρήσει κανείς, ότι ο Gadamer αντιλαμβάνεται την αλήθεια, στην οποία οδηγείται κάθε επιτυχής κατανόηση, με όρους κατάκτησης ενός υποκειμένου, ήτοι του ερμηνευτή ως υποκειμένου. Εξάλλου, το γεγονός ότι δεν διαχωρίζει την κατανόηση από την εφαρμογή στην ειδική περίπτωση, διακρίνει το έργο του από την προσέγγιση του ως μεθόδου αντικειμενικής εξέτασης της ειδικής περίπτωσης. Εξάλλου, προς τούτο έχει δεχθεί δριμύτατη κριτική από τον Betti, ο οποίος του προσάπτει ότι ταυτίζοντας την κατανόηση με την εφαρμογή αφαιρεί από την ερμηνευτική τη δυνατότητα μιας αντικειμενικής και ορθολογικής κατάκτησης της αλήθειας.⁷⁶

Ωστόσο, στον βαθμό που συλλαμβάνει την ετερότητα ως εν δυνάμει αφομοιώσιμη από τον ερμηνευτικό ορίζοντα του ερμηνευτή και εναρμονίσιμη με τον κανόνα δικαίου, δεν παύει να θέτει αφενός την υπερβατολογική προϋπόθεση μιας εντοπίσιμης ερμηνευτικής θέσης και αφετέρου την οικειοποιητική διάσταση του ερμηνευτικού ορίζοντα. Η σύγκλιση που σταδιακά επέρχεται μεταξύ του ερμηνευτή ή των ερμηνευτών και του πράγματος (*die Sache* – του προς κατανόηση ζητήματος), προϋποθέτει την ύπαρξη δύο ερμηνευτικών ή νοηματικών κέντρων (ερμηνευτή- πράγματος) που μέσω του διαλόγου έρχονται πιο κοντά. Όμως, η εν λόγω προϋπόθεση είναι σαν να προκαταβάλει την συνάντηση των δύο αυτών γκαταμέριων νοηματικών

---

⁷⁶ Πρβλ σχετικά «*Gadamer-Habermas : Η διαμάχη των ερμηνειών*», Γιώργος Ξηροπαϊδής, εκδόσεις Πόλις 2008

κέντρων, αφού και σύμφωνα με τον Gadamer η θέση του ερμηνευτή αρθρώνεται μόνο με την εμφάνιση (άμα τη εμφανίση) του προς κατανόηση ζητήματος. Η συνάντηση, λοιπόν, για την οποία κάνει λόγο ο Gadamer είναι μια *γνήσια συνάντηση* ή *νέα συνάντηση με την παράδοση* μόνο στο βαθμό που προκαταβάλλεται ως τέτοια. Μια «προεξοφλημένη», όμως, συνάντηση παύει να είναι γνήσια. Η, εν λόγω, γνησιότητα, δηλαδή, θέτει η ίδια τους όρους της επικύρωσής της.

Το δίκαιο, ως εκ τούτου, τίθεται κατά την εφαρμογή του σε μία διαρκή κίνηση από την υπό κρίση περίπτωση. Η ενική και συγκεκριμένη περίπτωση δεν είναι αφομοιώσιμη από την κανονιστικότητα του δικαίου λόγω μιας εγγενούς ασυμμετρίας ως προς αυτή. Η εναρμόνιση ή η συγκεκριμενοποίηση σημαίνει μια ολοκληρωμένη κανονιστική σύλληψη της ατομικής περίπτωσης. Όμως, αν η υπό κρίση συγκεκριμένη περίπτωση σημαίνει κάτι για το δίκαιο, αυτό δεν είναι επειδή αποτελείται από ένα σύνολο πραγματικών στοιχείων ορισμένων ή δυνάμενων ορισμού, που διαφέρουν από τα αντίστοιχα του δικαίου. Δεν εγκαλεί ή προκαλεί τον εφαρμοστή του δικαίου ή τον εκάστοτε νομικό επειδή έχει ένα σύνολο ιδιοτήτων διαφορετικών με το σύνολο ιδιοτήτων ή προ-κατανοήσεων του ερμηνευτή. Ούτε, επίσης, επειδή ως συμβάντα του εξωτερικού κόσμου δύνανται να αποτελέσουν με τη σειρά τους κομμάτια του εσωτερικού μιας Παράδοσης, μετά την εναρμόνισή τους με τις προ-κατανοήσεις του εφαρμοστή του δικαίου. Ο Gadamer, παρότι εκκινεί από την ετερότητα του προς κατανόηση ζητήματος, το θέτει ως συμμετρικό με τις προ-κατανοήσεις του ερμηνευτή και για αυτό εν τέλει το θεωρεί εναρμονίσιμο. Στην πραγματικότητα, όμως, συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο: η ειδική περίπτωση σημαίνει κάτι για το δίκαιο και εγκαλεί τον νομικό επειδή *διαφέρει* από την τάξη της κανονιστικότητας, δηλαδή από τον κατ' εξοχήν χώρο του δικαίου ως σύνολο κανόνων. Η εν λόγω *διαφορά*⁷⁷ ανθίσταται σε κάθε ερμηνευτική κατανόηση ή

---

⁷⁷ Σε επεξηγηματική συνέχεια της υποσημείωσης 63, η *διαφορά* κατά Derrida η οποία αποτελεί έναν νεολογισμό που δηλώνει την διαρκή αναβολή του νοήματος από σημαίνον σε σημαίνον. Με αυτή τη μετατόπιση ο Derrida αποδομεί το δυικό σύστημα σημαίνοντος και αναφερόμενου. Κάθε σημαίνον (π.χ μια λέξη) δεν αναφέρεται σε ένα σημαϊνόμενο αλλά σε ένα άλλο σημαίνον. Έτσι το νόημα δεν εντοπίζεται ποτέ παρόν αλλά αυτό που μένει είναι το *ίχνος* (*trace*) του. (πρβλ σχετικά, «*Η γραφή και η*

εντοπισμό της ετερότητας της υπό κρίση περίπτωσης. Αυτό δε, όχι επειδή εμπειρικλίνει κάτι κανονιστικώς διαφορετικό από τα κανονιστικό περιεχόμενο του δικαίου, αλλά επειδή για να σημαίνει κάτι για το δίκαιο θα πρέπει να διαφέρει.

Η ενική περίπτωση διαφέρει ακόμα και από την γλωσσική της αποτύπωση η οποία, όπως ορθώς επισημαίνεται από τον Π.Σούρα ,έχει αναπόδραστα κανονιστικές συμπαραδηλώσεις⁷⁸. Το ερώτημα, που θα μπορούσε να προκύψει, είναι, πώς ανακύπτουν οι κανονιστικές συμπαραδηλώσεις της υπό κρίση περίπτωσης. Αυτό, δηλαδή, που καθίσταται κεντρικό είναι η διαφορά του μη νοηματικά η πρακτικά εντοπίσιμου ενικού στοιχείου της υπό κρίση περίπτωσης με τις κανονιστικές συμπαραδηλώσεις του. Ή αλλιώς, η αξεπέραστη διαπλοκή του απροϋπόθετα ετερογενούς με τις κανονιστικές προϋποθέσεις εκτίμησής του.

Επομένως, κάθε εφαρμογή του δικαίου, κάθε κρίση , περνάει από αυτή τη δοκιμασία η οποία συνίσταται αφενός στην αδυναμία πλήρους αφομοίωσης την ενικότητας και αφετέρου στο καθήκον για την ορθή εφαρμογή του δικαίου ως σύνολο κανόνων. Συνεπώς, πρέπει να καταστεί σαφές, ότι η αδυναμία εντοπισμού και ορισμού της ενικής συνθήκης αφαιρεί ταυτόχρονα και τη δυνατότητα χάραξης μια ξέχωρης, διακριτής πορείας ή μεθόδου η οποία να παραβλέπει την κανονιστικότητα του δικαίου. Όταν ο Gadamer κάνει λόγο για την νομική ερμηνευτική υπό το φόντο της απονομής δικαιοσύνης καθώς και για τη δεσμευτικότητα του δικαίου υποδεικνύει ότι μια δικαιοσύνη πλήρως διαχωρισμένη από το δίκαιο ως σύνολο κανόνων δεν δύναται να εξαχθεί. Κάθε απόφαση πρέπει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της το δίκαιο. Το εν λόγω καθήκον, δεν μπορεί παρά να ιδωθεί υπό το πρίσμα της απορίας *τι πρέπει να πράξω*. Η απάντηση της δε, σε μια αστήριχτη υποκειμενική επινόηση του εφαρμοστή ή σε μια αυτόματη μηχανιστική εφαρμογή του κανόνα στην υπό

δαφορά», Jacques Derrida, *μφο Κωστής Παπαγιώργης, εκδόσεις Καστανιώτη, 2003, «ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση, Γεράσιμος Κακολύρης, εκδόσεις Εκκρεμές, 2005)*

⁷⁸ Σελ 819, *Δίκαιο και Δικανική Κρίση, Παύλος Σούρας, εκδόσεις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτη, 2017*

κρίση περίπτωση, αναιρεί τον χαρακτήρα της ως απορία. Η απορία αυτή θα πρέπει να ιδωθεί ως κλήση ή έγκληση από τον ενικό χαρακτήρα της υπό κρίση περίπτωσης που δεν είναι ποτέ παρών ως τέτοιος.

Η διαρκής και όχι επιτεύξιμη μέριμνα για συμπερίληψη της ετερότητας της υπό κρίσης περίπτωσης μπορεί να οδηγήσει σε μια δικαιική επαγρύπνηση φιλοσοφικώ τω τρόπω.

Ας επιτραπεί στον γράφοντα ένας νεολογισμός : η προοπτική της εφαρμογής του δικαίου θα μπορούσε να είναι μια προοπτική της κανονιστικής απορίας.

Βιβλιογραφία

«*Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης.*», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Αντώνη Ζέρβα, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998

«*ο Λόγος Στην Εποχή Της Επιστήμης*», H.-G. Gadamer, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδόσεις νήσος, 1997

«*Ο H.-G. Gadamer και το ερμηνευτικό φαινόμενο*», Μιχ. Φ Δημητρακόπουλο Ιδιωτική έκδοση, 2001

«*Truth and Method*», Hans Georg Gadamer, μετάφραση Joel Weinsheimer και Donald G. Marshall, Bloomsbury, 2013

«*Gadamer Text and Interpretation*», op cit., στα *Gesammelte Werke*

«*Dialogue disrupted : Derrida , Gadamer and the ethics of discussion*»
Chantelle Swartz and Paul Cilliers

«*Gadamer-Habermas : Η διαμάχη των ερμηνειών*», Γιώργος Ξηροπαΐδης, εκδόσεις Πόλις 2008

«*Δίκαιο και Δικανική Κρίση*» Παύλος Σούρλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτη, 2017

«*Three Questions to Hans-Georg Gadamer Jacques Derrida*», μτφρ, Diane Michaelfelder and Richard Palmer), State University of New York Press, 1989

«*Ισχύς Νόμου*», Jacques Derrida μετάφραση του Βαγγέλη Μπιτσιώρη. Εκδόσεις Πατάκη , 2015

«*Jacques Derrida. Δικαιοσύνη, Δίκαιο-Συμβάν, Μεσσιανικότητα*», Βαγγέλης Μπιτσιώρης

«*Jacques Derrida. Δικαιοσύνη, Δίκαιο-Συμβάν, Μεσσιανικότητα*», Βαγγέλης Μπιτσιώρης, στο «*Η ηθική και πολιτική σκέψη του Ζακ Ντερριντά*», εκδόσεις Πλέθρον, επιμέλεια Γεράσιμος Κακολύρης, 2015

«*Μαρξ και Υιοί, Jacques Derrida*», μτφρ Κωστής Παπαγιώργης, Εκδόσεις Εκκρεμές , 2004

«*Φιλοξενία , δικαιοσύνη κα ευθύνη. Ένας διάλογος με τον Jacques Derrida*», από το «*η πολιτική και ηθική σκέψη του Ζακ Ντερριντα*», εκδόσεις Πλέθρον, επιμέλεια Γεράσιμος Κακολύρης, 2015

«*Περί Γραμματολογίας*», Ζακ Ντερριντά επιμέλεια σειράς: Παναγιώτης Κονδύλης μετάφραση: Κωστής Παπαγιώργης, εκδόσεις Γνώση, 1990

«*Λευκή Μυθολογία*», Jacques Derrida, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της "ΕΣΤΙΑΣ", 2004

«*Ο Ζακ Ντερριντά και η αποδομητική ανάγνωση*», Γεράσιμος Κακολύρης, εκδόσεις Εκκρεμές, 2004

«*Πως κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*» J.L.Austin, εκδόσεις Εστία, μτφρ Αλέξανδρος Μπίστης

«*Jacques Derrida , Politiques de l'amitié*», Galilée, Παρίσι 1994, μτφρ Βαγγέλη Μπιτσιώρη.

«*Η γραφή και η διαφορά*», *Jacques Derrida*, μτφρ Κωστής Παπαγιώργης, εκδόσεις Καστανιώτη, 2003

«*Ενοράσεις και κατασκευές, I. Νομική εννοιοκρατία*» Φίλιππος Κ. Βασιλόγιαννης

«*Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων*» Γ. Σταμάτης, εκδόσεις Σάκουλα, 2009

Copyright © [Μπλέτσας Παναγιώτης, 2018]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.